

SOT, 60 VJET NGA VDEKJA E SHKRIMTARIT ALBERT CAMUS

NJË LIBËR I SHKRIMTARIT ITALIAN GIOVANNI CATELLI ARGUMENTON SE CAMUS ËSHTË VRARË NGA KGB

Camus vdiq më 4 janar 1960 kur botuesi i tij, Michel Gallimard, humbi kontrollin e makinës dhe u përplas me një pemë. Autori vdiq menjëherë, ndërsa Gallimard-i disa ditë më pas. Tre vite më parë, autori i romaneve *I huaj* dhe *Murtaja*, kishte fituar çmimin Nobel për “hedhjen e dritës mbi problemet e ndërgjegjes njerëzore në kohën tonë”.

(Vijon në fq. 14)

HOMAZH PËR ALBERT CAMUS

nga Jean Paul Sartre

Unë dhe ai ishim zënë. Një zënie nuk ka dhe aq rëndësi—edhe nëse ata që zihen nuk e shohin më kurrë njëri-tjetrin—kjo thjesht është një tjetër mënyrë e të jetuarit së bashku, pa i humbur shikimit të njëri-tjetrit në atë copë botë ngushtësisht të vogël që na ka rënë për pjesë.

(Vijon në fq. 15)

BASHKIM HOXHA
nderohet me çmimin
“Rexhai Surroi”,
me romanin e tij
“Kronikat e mjegullës”

(fq. 13)

MJESHTËRIA
SHKRIMORE E
VIRION GRAÇIT

nga Adil Olluri

(fq. 10)

Portreti nga Ina Lajthia

FERRI I NOVELAVE ORIENTALE

Përkthimi dhe çmenduria

nga Mira Meksi

(fq. 7)

Drama njerëzore në romanin
“Qyteti i fundit” të Petro Markos

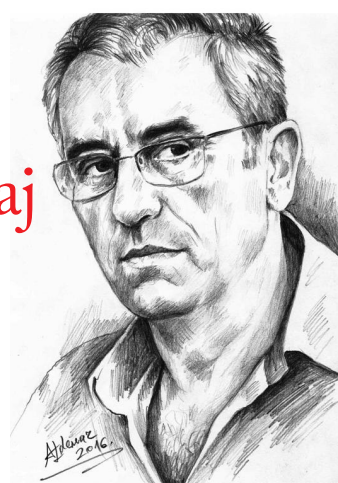
nga Xheni Shehaj

(fq. 11)

MIRASH MARTINOVIQ

Ilirët i ndiej
natyrshëm,
thjesht, prandaj
edhe shkruaj
rreth tyre

Intervistoi dhe përktheu
nga gjuha malazeze:
Dimitrov Popoviq

(fq. 2)

GJERGJ META
Krishtlindje në shtëpinë
e Rasimit dhe bariu-
fëmijë nga Tirana

GRANIT ZELA
Secili shkruan
tregimin e vet

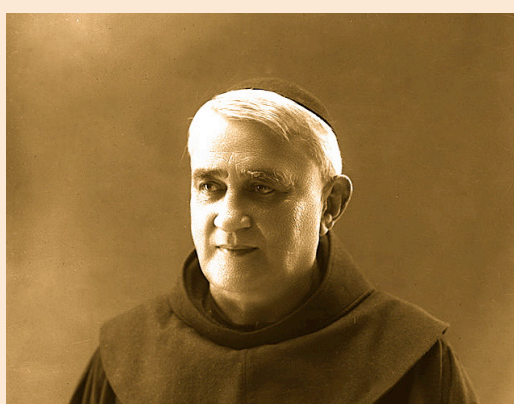
poezi nga

AKRI ÇIPA

“ANJEZA NUK U ZGJUA”
- NJË LEXIM PËRTEJ

nga Ernest Marku

(fq. 6)

FISHTA,
KANONIZIMI
I POETIT
“KOMBËTAR” NË
POET TË “STILIT”

nga Blerina Suta

(fq. 4)

MIRASH MARTINOVIC

Ilirët i ndiej natyrshëm, thjesht, prandaj edhe shkruaj rreth tyre

Intervistoi dhe përktheu nga gjuha malazeze:
Dimitrov Popoviq

Frymëzimi, pothuaj për çdo vepër, për ju është antika e largët. Përse antika dhe përse e largëta?

Antika është themeli i gjithçkaje, nga ajo fillon gjithçka, tek ajo përfundon gjithçka. Dhe kjo do të thotë se është sublimim i përvojës, dijes dhe artit njerëzor. Ajo është burimi nga rrjedh çdo gjë dhe në të cilën derdhen përsëri të gjitha. Rrethi i përjetshëm, gjithnjë ngacmues dhe frymëzues. Vetëm kalimi nëpër antikë mund ta bëjë të madhe një vepër. Dhe kjo do të thotë se antika është sinteza në të cilën qëndron gjithçka dhe nga ajo mund të marrim aq sa na duhet, por që nuk harxhohet, qëndron përjetësisht. Me këtë ndjenjë jam nisur për antikë, përmes antikës. Në të janë të gjitha të vërtetat dhe është thënë gjithçka që mendja njerëzore ka mundur të mendojë dhe të krijojë. Kam ndjekur këtë mendim dhe këtë ndjenjë, i jam mbajtur kësaj rruge. Mitet janë një alfabet i veçantë me të cilin është shkruar shkrimi i përjetshëm, dorëshkrimi që nuk është gjithmonë dhe menjëherë i dukshëm, por i cili, nëse shikoni mirë ose mendoheni mbi të, hap thellësitë e veta dhe të ndjell vazhdimisht, pa mbetje. Leximi i miteve është veprimtaria ime e rregullt, leximi i historisë, të themi. Lexoj shpesh Herodotin dhe në histori gjej temat. Në histori dhe mitologji. Kur zhyteni më thellë, kuptoni se të gjitha ato tema janë tek unë, te ne. Njeriu i bart të gjitha, brezat bartin paraardhësit e vet, mendimet dhe ëndrrat e tyre, traditat. Ata zgjohen dhe kërkojnë të flasin. Gjithçka e së kaluarës kalon në të tashmen. Duhet vetëm të gjenden rrugët dhe të shkohet me to, çka nuk është punë e lehtë. Mes rrugëve të panumërta të gjesh rrugën e duhur. Por, kur futeni në atë sferë dhe kur të kurdiseni në atë foni, logjika e jashtëkohës ju çon më larg dhe më thellë duke drejtuar gjithçka dhe së cilës nuk mund t'i shmangeni. Libri im "Rrugët e Prevalisë", me të cilin fillon antika ime, është zbulimi i atyre rrugëve në hapësirat e Malit të Zi, por edhe në hapësirat që përfshin antika, sepse në të është gjithçka e lidhur. Unë i kam kërkuar këto lidhje të thella dhe në thellësi, i kam lidhur sendet me ngjarjet, pikat markante të civilizimit, duke bërë një hartë të pazakonshme. Së njëjtës rrugë kanë kaluar edhe librat e mi të mëvonshëm, ata kanë lindur dhe janë krijuar nga arsyetime e perceptime të tilla. Antika ju zbulon një shqisë të veçantë e cila edhe bashkëbisedon me të.

Një vend të veçantë në veprën tuaj zënë ilirët. Përse ilirët?

I kam të afërt, në vete ndiej kodin dhe gjenin e tyre. Veç të tjerash, përse unë do të merresha kaq shumë me ta, përse ata do të ishin aq të pranishëm në veprën time, në prozë sa edhe në poezi, njësoj, dhe të mos jem pjesë e tyre. Teoricienia e njohur e letërsisë malazeze dhe kritikja e artit, Bozhena Jellushiq, ka shkruar në një ese për mua: "Ilirët nuk e kanë pasur poetin e tyre. Mirashi është poeti që u ka ardhur nga e ardhmja." Me këtë ka dashur të theksojë lidhjen time me atë popull, për të cilin thuhet se është zhdukur. Mirëpo, pasi asnjë popull nuk mund të zhdukët, as ilirët nuk janë zhdukur. Gjurmët e tyre janë të shumta në hapësirat e Malit të Zi, aq edhe në hapësirën e Shqipërisë, hapësirat e Bosnjës, Dalmacisë, janë të shumta gomilat

Mirash Martinović është një nga shkrimtarët më të rëndësishëm malazezë. Në letërsi ka hyrë me librin *Miti mbi qershinë* (vendi i parë i nominuar me çmimin "Llazar Vučković"). Në hapësirat rajonale dhe më gjerë është i njohur me temat nga antika dhe peizazhet e harruara të Malit të Zi, të cilat i ka ringjallur në prozën e romaneve: *Rrugët e Prevalisë*, *Hapja e Agruviumit*, *Teuta*, *Kujtimet mbi Duklën dhe qytetet antike/ ëndrrat dhe fatet*. Romani *Teuta* është përkthyer në gjuhën shqipe dhe është botuar dy herë.

Ka botuar edhe romanet: *Heretiku*, *Të urtët e Babilonisë*, *Dita e fundit e Eskilit*, *Harpistja nga Ura*, romani për Njegoshin *Dielli i dytë i pishtarit* dhe libri me tregime *Kthimi në Aleksandri*.

Krijimtarinë e pasur letrare Martinović e plotëson me librat e poezive: *Dorëshkrimi i paparë*, *Biseda e mbretërve*, *Biseda e Tokës*, *Pëshpëritje me memorien*, *Harku dhe lira*, *Zërat nga guri*, *Dita që nuk kaloi*, *Fletorja me fletë ulliri* dhe *Dita e nata në Butui*. *Këngët e pabindura*, përzgjedhje nga poezia e Radovan Zogoviqit, CANU, 2018.

Veprat i janë përkthyer në disa gjuhë.

Është fitues i çmimit letrar ndërkufitar "Teuta" për veprën e plotë letrare dhe çmimin e tetorit të Herceg Novit, qytetit ku jeton.

Është anëtar i PEN Qendrës së Malit të Zi dhe i Amzës Malazeze.

(tumulat), varrezat e tyre, mbetjet e varreve: Butua/ Budva, Olciniumi/ Ulqini, Antivari/ Bari, Qyteza në Dinoshë, afër Duklës, gjegjësisht Podgoricës së sotme. Të gjitha këto vende dhe të tjera i kam kaluar në terren dhe vetë ajo, Bozhena Jellushiq, ka shkruar: "Mirashi është ndoshta i vetmi shkrimtar që i ka kaluar në këmbë librat e tij." Pra, ilirët jetojnë në banorët e sotëm të këtyre vendeve, çfarë është evidentuar edhe nga ana gjenetike dhe antropologjike. I ndiej natyrshëm, thjesht, prandaj edhe shkruaj rreth tyre. Është tema ime e pashmangshme. Shfrytëzoj mitologjinë e tyre, ndërsa për ta janë shkruar biblioteka të tëra me libra. Më intereson besimi i tyre, religjioni i tyre, emrat, kultet, hyjnitë. Është një enigmë e madhe shkrimi i tyre, alfabeti, se nuk i kanë lënë në gurë ose në ndonjë material tjetër, edhe pse kam lexuar se në Shqipëri arkeologët kanë gjetur shkronja të çuditshme, shenja që mund të ishin shkrime ilire. Me zhdukjen e tyre, kthimin në grekë, romakë, sllavë, unë besoj se ata janë aty, ata më dërgojnë sinjale se janë akoma në këtë tokë, mes nesh dhe me ne.

Keni shkruar romanin "Teuta", i cili ka përjetuar disa botime, dy në gjuhën shqipe.

Romani "Teuta" është krijuar tamam nga një ndjenjë e tillë, fama e mbretëreshës kontroverse, e cila më ka thirrur përmes humnerës së shekujve dhe ka kërkuar që me fjalë të artikuloj fatin e saj. E ka përcjellë zëri, duke kaluar me këmbë hapësirat nga ajo ka lënë gjurmët, para së gjithash qytezën-seli të luftës Rizinium, Risani i sotëm në Gjirin e Kotorit, ku ka shtrirë rezistencën e fundit ndaj romakëve, prej nga edhe ka shkruar në legjendë.

Për të hyrë në legjendë duhet të keni autorizim dhe leje të veçantë. Ajo atë e ka fituar me bukurinë dhe trimërinë e saj. Në të gjitha legjendat dhe tregimet, që edhe sot jetojnë në këto hapësira, ajo është edhe guximtare, edhe e bukur. Përse këto dy epitete, dy shenja të veçanta, kanë qenë kaq të theksuara nëpër legjendat. Legjendat janë histori të pashkruara, ato fshehin një histori më të thellë dhe suptile nga ajo zyrtarja. Legjendat i ka thurur fantazia gjithëpopullore, prandaj ato janë të pashkatërrueshme dhe permanente.

Pra, duke shkruar për Teutën, veç në një lëndë jo aq të pasur dokumentare, jam mbështetur në legjendat. Njëra nga ato, sigurisht më e bukura, lidhet me lulen Iris në të cilën janë shndërruar sytë e saj. Pasi romakët pushtojnë Riziniumin, Teuta zhduket nga qyteti. Sipas një varianti, ajo ka përfunduar si robinjë e romakëve në ishullin Zakintosh, në detin Egje, ndërsa sipas variantit të dytë ka shkuar në male, bashkë me nënën, e quajtur Birsena, e cila ka qenë një mbledhëse e njohur e bimëve mjekësore. Unë kam ndjekur legjendën e dytë. Romakët e kanë kërkuar në këtë vend, por populli i saj e ruan, nuk do ta tradhetojnë, të thonë se ku ndodhet. Flasin se është shndërruar në lulen Iris, ndaj legjionarët romakë kanë shkuar të hidhëruar malesh dhe bjeshkësh dhe me këpucët ushtarake kanë shkelur dhe ndukur atë lule, të dashuruar në pamjen e saj; asgjë nuk kanë mundur të bëjnë. Janë zhdukur legjionet, kurse ajo lule edhe sot rritet. Unë kam shkuar në male, derisa kam shkruar librin, që ta mbledh atë lule të veçantë, me ngjyrë të kaltër. Ja, lulja i ka mbijetuar legjionet, kurse legjenda edhe propagandën romake dhe kohën. Përkundrejt gjithçkaje, Teuta jeton edhe sot.

Më vjen mirë që është përkthyer në shqip dhe është botuar dy herë nga shtëpia botuese “Koha” në Prishtinë.

Përveç Teutës, mua më ka tërhequr në mënyrë të veçantë fati i mbretit të fundit ilir, Gencit, i cili mban jo vetëm fatin e vet, por edhe rënien e mbretërisë ilire. Për këtë kam shkruar novelën “Fyejt në varre” dhe është përkthyer në shqip. Shqiptarët më kuptojnë për atë që shkruaj. Onufri, ka botuar romanin tim “Dita e fundit e Eskilit”, një botim shumë i bukur, për çfarë jam shumë i lumtur dhe krenar.

Shkruani edhe prozë edhe poezi. Ku ndiheni më mirë dhe më i sigurt?

Edhe në prozë, edhe në poezi, nuk ka aty ndonjë dallim. Shkoj pas asaj që në momentin e caktuar më dikton forma. Romani, tregimi, vjersha, shkrimi shërbejnë njësoj në të shprehurit tim letrar. Njësoj i kam të dashur dhe të rëndësishëm.

Sa e njihni letërsinë bashkëkohore shqipe?

Fatkeqësisht, jo sa duhet. Por, në bazë të librave të përkthyer, para së gjithash antologjisë me poezi që ka botuar Akademia e Shkencave dhe e Arteve të Duklës, kam mundur të vërej se ajo është një poezi e madhe, çfarë e them gjithkund. E kam të njohur veprën e Ali Podrimjes, e kam pasur mik të dashur. Kam përgatitur përzgjedhje nga poezia e tij në gjuhën malazeze që e ka botuar Bashkësia e Malazezëve në Kosovë, me titull “Çelësi i humbur”, që është në të vërtetë poezi e madhe; pastaj poezia e Azem Shkrelit, Beqir Musliut, Faredin Gungës... Sa u takon shkrimtarëve nga Shqipëria, njoh dy poetë të mëdhenj dhe shumë të afërt për mua, Visar Zhitin, libri “Shiu i fytyrës sime” i të cilit është botuar këtë vjeshtë në Beograd, si dhe libri i Moikom Zeqos, “Përjetësi me qira”, botuar para pak kohe në Mal të Zi. Bëhet fjalë për dy poetë të mëdhenj, për të cilët kam kujdes dhe nderim të veçantë. Kushedi se ç’padrejtësi bëj ndaj të tjerëve, në këtë kohë, ndaj poetëve të tjerë të mëdhenj që nuk i kam të pranishëm.

Sa është dhe a është i mjaftueshëm bashkëpunimi i dy vendeve tona në planin kulturor?

Bashkëpunimi nuk është i mjaftueshëm. Për shkak të hapësirës, por edhe afërsive të tjera, do të duhej të ishte më i madh. Mundem vetëm të parandiej se sa është krijuar dhe krijohet letërsia shqiptare, por na mungon mundësia ta lexojmë. Në të njëjtën masë, janë të mangët edhe lexuesit shqiptarë kur është fjala për letërsinë malazeze. Bëhen përpjekje, janë botuar librat e Zuvdija Hoxhiqit, Pavle Goranoviqit, Mlladen Llomparit dhe libri im që e theksova më parë. Por nuk ka një bashkëpunim të vazhdueshëm dhe të gjithanshëm. Jemi kaq pranë dhe të afërt, por njihemi pak. Kur para disa vjetësh jam takuar në Ulqin me Kadarenë, që e quaj një ngjarje të rëndësishme në jetën time, atëherë më ka dhënë një intervistë për gazetën “Pobjeda” të Podgoricës dhe aty ka thënë: “Shqiptarët dhe malazezët kurrë nuk kanë pasur luftëra mes veti, se Mark Milani në kodeksin e vet të veçantë moral “Shembuj burrërie dhe trimërie” ka përfshirë dhe ka paraqitur pothuaj njësoj shembuj burrërie dhe trimërie të malazezëve dhe shqiptarëve. Morali është ajo kategori që ne na lidh dhe na bën të afërt, si dhe zakonet dhe karakteristikat e tjera, që janë të njëjta dhe vlejné për të dy popujt.”

Dhe kur është fjala për Kadarenë, dua të theksoj diçka që është shumë inkurajuese dhe e rëndësishme, pas një heshtjeje disadekadëshe: Beogradi vazhdon të botojë veprat e tij, edhe pas “Gjeneralit të ushtrisë së vdekur” dhe romanit “Kështjella”, të botuar më parë nga shtëpia botuese “Samizdat”, para pak kohësh është botuar libri me tregime “Bisedë për brilantet në pasditen e dhjetorit”, kurse më parë i njëjti botues ka botuar “Pallatin e ëndrrave”, këtë vepër unike të letërsisë botërore. E kam lexuar disa herë, por jam kënaqur edhe me tregimet e Kadaresë, me të cilat jam ndeshur për herë të parë.

Sa është e pranishme vepra juaj te lexuesit shqiptarë?

Falë Smajl Smakës, Qazim Mujës, Dimitrov Popoviqit dhe Zenun Rexhepit, tregimet dhe poezitë e mia arrijnë deri te lexuesit shqiptarë përmes faqeve të gazetave “Nacional” dhe “ExLibris”. Janë botuar dy romane të miat, por edhe libri me poezi “Kronika e padukshme”, botuar nga shtëpia botuese “Iwabogdani”, Bruksel-Prishtinë. Smajl Smaka, me të vërtetë, bën përpjekje të singerta për vendosjen e urave mes dy gjuhëve, dy popujve dhe shkrimtarëve të tyre.

Çfarë shkruani tani? A jeni ende në antikën e largët dhe çfarë do të na ofroni nga ajo largësi dhe lashtësi?

Për herë të parë, edhe kjo për “ExLibris”, në mënyrë të veçantë, zbuloj librin tim të ardhshëm dhe temën me të cilën merrem. Titulli është “Këngët e bogumilëve”, kurse libri merret me **bogumilët** të cilët, si Kisha Lindore ashtu edhe ajo Perëndimore, i ka përndjekur njësoj, sepse kanë qenë të lirë, nuk u janë përmbajtur kanoneve, nuk e kanë njohur kishën institucionale, nuk i kanë njohur ikonat, gjë që kishat institucionale i ka penguar, si dhe popat dhe perandorët; në institucione mbahet dhe shtrihet pushteti, kurse **a t a** nuk e kanë njohur pushtetin si kategori... kanë besuar, menduar dhe predikuar se Zotit mund t’i lutesh kudo që të ndodhesh dhe se ato vende nuk duhet të jenë tempujt, manastiret. Janë shfaqur në shekullin XII në Maqedoni dhe Bullgari, nga ka filluar të përhapet kjo lëvizje, përmes Serbisë (Rashkës së atëhershme), ku i kanë ndjekur me urrejtje, i kanë djegur, mësuesve u kanë prerë gjuhën dhe u kanë qepur gojën, që të mos mund të predikojnë mësimet, i kanë djegur librat e tyre, e kanë satanizuar shkencën, duke i quajtur me emra të ndryshëm ofendues... Kanë luftuar për drejtësinë dhe barazinë në botë dhe për këtë arsye kanë falimentuar. Në vend të atij populli, që vërtetë është zhdukur, kanë mbetur mijëra varre përgjatë Bosnjës, ku ata gjetën

MIRASH MARTINOVIQ

DITA E FUNDIT E ESKILIT

OnufriRoman

strehim dhe teorinë e tyre e artikulluan përmes Kishës së Bosnjës.

Plotësisht më ka kapluar fati i tyre. Kanë qenë të dashurit e Zotit, por janë zhdukur, kurse përmes poezisë sime janë artikulluar edhe zërat e tyre, poshtë gurëve ku janë varrosur. Gurët e tyre si përmendore, ku janë gdhendur shenja të ndryshme, kanë figura dhe tregues, në më të shumtën edhe emrat e tyre janë gurë të veçantë të poemës që fle në pyjet e Bosnjës, Malit të Zi dhe Dalmacisë. Këtë poemë e kam ngurosur në këngët e tyre, të cilat pas shumë shekujve i kam dëgjuar dhe i kam regjistruar.

Një mike imja nga Beogradi, poete e rrallë, aq sa edhe përkthyes nga frëngjishtja dhe në frëngjisht, që jeton në Francë dhe përkthen poezinë time në frëngjisht, duke ditur se me çfarë merrem dhe sa jam i kapluar me këtë temë me ta, më ka pyetur para disa netësh: “Si janë këta bogumilët?” Dhe i kam dhënë përgjigjen: “Bogumilët gjithnjë e më shumë e pushtojnë këtë botë dhe hyjnë në kohën tonë, që të kërkojnë të drejtën përsëri.” Ajo më ka kthyer përgjigje: “Je në shtegun e vërtetë poetik. Je kapur me një temë të madhe, e cila është si ana e errët e Hënës, vetëm e parandiejmë.”

Bogumilët i kam studiuar për një kohë të gjatë, jo vetëm, por i kam parandier, i kam evokuar, i kam thirrur. Janë përgjigjur, ka ardhur koha të flasin. Drejtësia gjithmonë i ka munguar botës. Por kur mungesa e drejtësisë të ndihet më shumë, atëherë varret do të flasin. Në librin “Këngët e bogumilëve” – varret kanë folur. Prej tyre kanë jehuar këngët e ngjirura dhe ato që nuk janë kënduar asnjëherë.

Podgoricë, 25 dhjetor 2019

“Miti” i poetit kombëtar ka kushtëzuar përmasën e shijes në kanonizimin letrar të Fishtës.

Këtij miti i detyrohet vënia në qendër apo në periferi të kanonit letrar të veprës së Fishtës, si asaj epike ashtu edhe asaj lirike. Këtij miti i ka shërbyer kritika fishtiane në periudhën komuniste, brenda dhe sidomos jashtë Shqipërisë, në Kosovë dhe diasporë, por, për fat të keq edhe sot, kur sasia e pafund e punimeve dëshmon ende mungesën e ndjekjes së atij procesi që merret me transformimin e gjuhës së veprës në stil dhe rrezatimit të këtij të fundit në kuptim të shumëfishuar, ideologjikisht të konotuar.

Teksti i *Labutës...* ka vuajtur më shumë se të tjerët nga ideologjizimi i kritikës. Duke qenë se *Labuta...* është një tekst që i shërben një paradigme kulturore në fazë formimi, kritika sot ka vënë vlerat artistike të poemës në funksion të ideologjisë së saj kombëtare. Duke e studiuar këtë vepër brenda paradigmës së “eposit kombëtar” mbulohen pikërisht ato vlera (me funksion jo me të paktë, përkundrazi të shumëfishuar, përkundërt sentimentit kombëtar) që vijnë nga raporti i veprës me eposet e krijuara prej autorëve romantikë sllavo-jugorë, vlera që ndriçojnë edhe një sërë problemesh të ndërlukuara historike në Ballkan. Në mënyrë paradoksale, nacionalcentrizmi bëhet burim i izolimit të veprës nga konteksti historik i ligjërit, vlerë të cilën kjo vepër e realizon me sukses, pikërisht nëpërmjet dialogut me veprat e shkruara nga autorët sllavë.

Sipas stilit tipik të kritikës jorigoroze dhe impresionistike, vepra epike romantike fishtiane është qëmtuar vetëm në elementet e substancës së përmbajtjes të eposit klasik dhe popullor dhe nuk është analizuar si produkt stili me funksion në kontekstin historik ballkanik të lindjes së tij.

Konteksti ballkanik i poemave epiko-romantike nuk mund të lihet mënjanë në kushtet e rrjetit ndërtekstor që krijon vepra e Fishtës me veprat e autorëve sllavo-jugorë të eposit, Mazuraniq, Grgaa Martiq dhe Njegosh, të cilët autori i përdori si modele poetike për t’i përmbysur në domethënien ideologjike të elementeve homonime të organizimit të gjinisë epike.

Me fjalë të tjera, mënyra e ngjashme e përdorimit prej këtyre autorëve të eposit klasik dhe atij popullor gojor, si dhe miteve ndërtuese identitare të secilës bashkësi, rezultojnë me funksionin të përmbysur në përmasën artistike të poemës së Fishtës.

Kritika ideologjikisht e konotuar nga monizmi dhe nga kategori aprioristike kritike komportohet përballë tekstit të Fishtës si përballë një teksti pa funksion, përballë një teksti që ngatërrohet me një vepër folklorike apo historike.

Ka pasur raste kritikash kur përpjekja për ta çliruar Fishtën nga akuzat e “paarsyeshme” është bërë demonstrim i pamundësisë së çlirimit të kritikës nga arsytet ideologjike të formimit të saj. Procedimi retoriko-formal i arsytimit të kritikës “tradhton” monizmin ideologjiko-kritik që karakterizon konceptin e tij për artin dhe artistin. Arsytimet për ta shpëtuar Fishtën nga akuzat e bashkëpunimit me pushtuesin italian; nga vënia e fesë para Atdheut; nga karakteri folklorik i veprës, shpërbëhen shpesh në analiza që e orientojnë veprën jashtë funksionit të niveleve të ndryshme të organizimit të strukturës poetike. Ta shpëtosh Fishtën nga akuzat e mësipërme duke folur për vepër dhe shkrimtar stilistikisht të vonuar sepse, ndryshe nga rrymat që po zhvilloheshin në Europë, Fishta frymëzohet prej folklorit dhe muzave greke dhe romake, do të thotë t’i mohosh veprës funksionin më të qenësishëm: natyrën si produkt intelektual dhe mungesën e përmasës objektive të gjendjes sociale.

Duken qartë se tipare të një kritike të tillë janë idealisto-romantike dhe nuk kanë parasysh faktin se jeta dhe historia nuk prodhohen me histori dhe jetë në art.

Mendimi historiko-social që qarkullon në *Labutë...* realizohet jo nëpërmjet realitetit socio-historik

FISHTA, KANONIZIMI I POETIT “KOMBËTAR” NË POET TË “STILIT”

nga Blerina Suta

në vepër, por nëpërmjet zhvendosjes, progresit të domethënies apo mendimit poetik të shprehur nga arti dhe gjuha artistike. Gjuha e historisë, e folklorit dhe e mitit i janë nënshtruar një sistemi përpunues stili duke përcjellë domosdoshmërisht edhe një përmasë të fuqishme intelektuale.

Autonomia e *Labutës...* nuk është, pra, metafizike, por historike, dhe realiteti që gjen konfirmim aty nuk është ekzistenca metafizike nacionale.

Çdo largim, çdo orientim jashtë veprës si sistem, dëmton shenjë letrare dhe funksionimin e saj. Largimi në kohë i burimeve tekstore, i hap rrugë largimit nga funksioni dialogues i veprës, dialog që i shkon për shtat modelit heroik të këngës si “mass media” në malësi. Funksionalizimit të tiparit social mediatik të këngës epiko-heroike, i përbashkët mes Fishtës dhe autorëve sllavo-jugorë, i shtohet rrafshi i gjykitimit moral nga ana e Fishtës se mesazhi që rrjedh prej poemave të autorëve sllavo-jugorë mund dhe duhet të lexohet edhe nga një këndvështrim shqiptar.

Në raportin antonimik “heroizëm dhe lavdi” v.s. “turp”, autori bazohet pikërisht në mospranimin nga ana e malësorit të së kundërtës së heroizmit, që për të do të thotë vdekje sociale. Bazuar në konceptin heroik-kolektiv për këngën dhe ata që e meritojnë atë, e tashmja e mitizuar “fsheh” këndvështrimin autorial. Koncepti fishtian i “së drejtës natyrore”, nëpërmjet vënies në plan të parë të individit, i kundërvihet “së drejtës historike”, ndërtuar mbi konceptin e unitetit religjioz të barasvlershëm me kombin tek autorët sllavë.

Funksionalizimit të këtij kodi moral të “këngës” do t’i shërbejnë të gjitha elementet që ndërtojnë veprën: vargjet me referime metaligjërimore; përshkrimi i hollësishëm i veglave muzikore që shoqërojnë këngën; titulli. Deri edhe titulli i veprës së Fishtës, në fakt, shfaq vlera metagjuhësore që i referohen kodit të lavdisë dhe të këngës në poemat epike të sllavëve të Jugut, duke realizuar një përmbysje të kodit sllav të vlerave. Elementi i përbashkët “mal” që bashkon titullin e veprës së Fishtës me atë të Njegoshit paralajmëron, në fakt, një qëndrim krejt të kundërt të Fishtës ndaj versionit të mitizuar të historisë, treguar prej Njegoshit. Për Fishtën kënga e heroizmave malësore kundër synimeve shoviniste të fqinjëve është kënga e vërtetë e heroizmit.

Të Fishta motivi i Gjergj Elez Alisë, motiv themeltar në bazë të shumë situatave të poemës, krijon një funksion të përmbysur përkundërt funksionit që krijon arketipi i betejës së Fushë Kosovës të sllavët.

Përmbysjes së kodit heroik të poemave epiko-romantike sllave do t’i shërbejë edhe rrafshi i citimeve të brendshme në tekst: në kulmin e klimaksit narrativ të *Labutës...*, në episodin e Tringës ai citon Njegoshin si nxitës së luftës së padrejtë të malazezëve, dhe këtë e bën në një kontekst narrativ që kujton torturat e Ismail

Agës kundër rajasë në veprën e Mazhuraniqit.

Funksionalizmi i këtyre detajeve në veprën e Fishtës flet për një përmbysje këndvështrimi: pikërisht, atë që serbët, kroatët, malazezët kishin pësuar prej turqve po e pësonin tani shqiptarët prej serbo-malazezëve.

Është detyrë e kritikës, pra, të përballë temat dhe domethëniet folklorike, si dhe format përkatëse instrumentale, me domethënien apo mendimin jo të zakonshëm të zhvilluar nga teksti vetë.

Mendimet e Camajt që pohojnë se Fishta nuk ka ndjekur rregullat sistematike të një shkolle letrare, por pati si model të folurën e Veriut me gjallërinë dhe ngjyrimet e saj, si dhe të Çabejt, sipas të cilit vepra i kalon kufijtë shqiptarë duke u bërë në njëfarë mënyre një “epos ballkanik”, janë shembuj të qasjes objektive ndaj një objekti letrar, larg nacionalcentrizmit dhe ideologjive mitizuese.

Për t’u kthyer te kanoni letrar, mund të thuhet se vetëm në këtë sistem raportesh mund të përvijohet

nga këndvështrimi historiko-letrar një tipologji e veçantë, ballkanike, e romantizmit të vonë, në dialog të vazhdueshëm me historinë dhe të ardhmen historike. Falë raportit me poezinë popullore, këto gjini romantike do të luajnë rolin e “aktivizuesve” të vërtetë të kujtesës kulturore.

Fishta në vitet ’30 fliste për “normatizim”, kur e ndiente se poetika e veprës së vet përbënte një devijim nga ajo çka konsiderohej “normë”, kur e ndien të nevojshme që, në *Shinime estetike, Mbi natyrë t’artit* (1933) të estetizojë krijimin e “shumë personazheve” si formë të paraqitjes së realitetit. Me gjithë përmasat “klasike” dhe “popullore” në “lëndë” dhe në “formë”, si të “përmbajtjes” ashtu dhe të “shprehjes”, *Labuta...* do të realizohet si një vepër që qëndron larg, si klasicitetit ashtu edhe krijimit popullor.

Larg prej normës së gjinisë klasike, “forma ideale” realizohet artistikisht duke marrë shkas nga efekti i bukurisë që krijohet nga “shumësia” e objekteve të botës reale: “si një poet klasik, po zâmë, qi merr elementa prej poezijet popullore, per të trajtue nji kangë letrare e artistike”.

Vështirësia e operimit me kategori të mëdha historiko-letrare, si rrymat, që presin diakronikisht të gjitha vendet e Europës, është shtruar për zgjidhje nga komparatistët bashkëkohorë, në konceptin e “komuniteteve ndërletrare”, kategori e mesme që merr në konsideratë letërsinë e atyre vendeve që kanë bërë pjesë, për një arsye apo tjetër, në një komunitet ndërkulturor. Kjo zgjidhje bashkëkohore për letërsinë shqipe ishte propozuar shumë herët nga Çabej mbi *Romantizmin në Europën Juglindore*.

Fishta i *Labutës...* mund të përqaset me autorët e romantizmit serb dhe kroat që patën po atë qëndrim ndaj përbërësve klasikë dhe popullorë në veprën e tyre.

Të çlirosh kanunin nga operacioni ideologjik i margjinalizimit, do të thotë t’i rikthesh historisë letrare vepra të rëndësishme, t’i bësh ato më të “përkthyeshme” nga këndvështrimi kritik, duke mos i konsideruar metaforikisht “kufitare”.

“ANJEZA NUK U ZGJUA” - NJË LEXIM PËRTEJ

nga Ernest Marku

“*Anjeza nuk u zgjua*”, është një roman që të kënaq shijen e leximit dhe në të njëjtën kohë, përçon edhe mesazhe universale. Aty personazhet duket sikur janë viktimë e kohës që po jetojnë, por në fakt janë peng të një keqkuptimi universal. Diktatura qëndron si hije në këtë roman, ajo shfaqet aty vetëm nëpërmjet bijve; ajo në fakt, më shumë se e frikshme, na del si dekompozuar; ndonëse dekadencia e saj, nuk i shpëton dot personazhet e Zogajt nga gjykimi i historisë. Kjo, me sa duket, është një zgjidhje autoriale për të legjitimuar periudhën e gjatë të tranzicionit shqiptar.

Më shumë sesa një akuzë për diktaturën dhe shërbëtorët e saj, ky roman është një fishekzjarr në qiellin e paepur të burrërisë shqiptare. Femra, pikësëpari është nëna, pastaj motra, vajza dhe e dashura hipotetike e jona; nëse ne duam të ndërtojmë një botë më të mirë për fëmijët tanë, shoqëria shqiptare, burrat kryesisht, duhet të ndryshojmë qasje ndaj femrës. Ky është mesazhi thelbësor i veprës së Preç Zogajt. Rrethanat janë të përkohshme, qoftë edhe ato më diaboliket; kurse ajo që ngelet është mesazhi universal. Dashuria është diçka që kërkon dy vetë, të dy në të njëjtin nivel dhe me respekt reciprok për njëri-tjetrin;

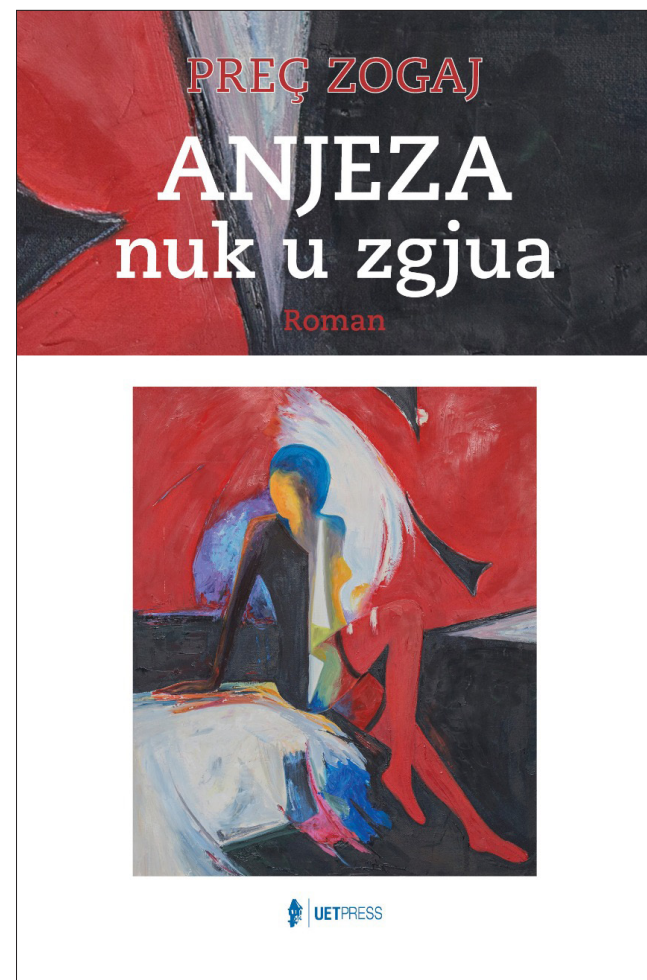

në këtë këndvështrim, femra, as mund të ngrihet në olimpin surreal të romantizmit, as mund të mund të konsiderohet si aksesori për të përmbushur nevojat seksuale të mashkullit.

Egjitha kjo, transmetohet në mënyrë të natyrshme te lexuesi, si duke sjellë në kujtesën e bashkëkohësve të autorit vitet e bukura të rinisë së tyre, ngrithyer me ngërçet djallëzore që kurdin autoritetet e kohës; ashtu edhe duke ravijëzuar para brezit më të ri, një botë të panjohur, sa idilike aq edhe paksa surreale për këndvështrimin e sotëm. Aty personazhet ndjejnë, dashurojnë, mëdyshen, si në të gjithë botën dhe si në të gjitha kohërat; por kurrë që u ngrin pushteti, janë tipike staliniste dhe anadollake në të njëjtën kohë. E keqja e përkohshme që ka kaplluar Shqipërinë, paraqitet si një vazhdimësi e një të keqeje më të madhe, e cila nuk na shqitet nga sholli i këpucës, edhe pasi supet nuk e ndjejnë më peshën e diktaturës. Anjeza vendos të mos zgjohet, pasi ajo nuk e pranon mëshirën, bile as dashurinë e tjetrit; ajo kërkon të ndihet e dashuruar dhe e gjithpranuar në zgjedhjet e saj. Atë, më shumë sesa dhuna e bijve të etërve me pushtet, e vret kujdesi i fisit për emrin e vet e të saj, e vret frika dhe paragjykimet e njerëzve të mirë, e vret kujdesi i të dashurit që kërkon të ndërtojë një ekuilibër mbi këtë sistem të kalbur vlerash.

Davidi është ndoshta, personazhi më i pambrojtur i këtij romani, ai dashuron e dashuron me gjithë shpirt, ai është gati të sakrifikojë edhe dashurinë e tij për hir të femrës që dashuron, për hir të arësirës së saj. Ky është një hap shumë i madh përpara, në rrugën e emancipimit të mashkullit apo burrit shqiptar, por kjo nuk mjafton. Kjo nuk mjafton, pasi ai nuk shpëton dot fjetjen e nëndheshme që e lidhin atë dhe fisin e tij, fisin e shqiptarëve pra, me sistemet e ashpra të kodeve që u sigurojnë atyre mbijetesën, në botë akoma më të ashpër, ku fise e kombe “shuhen permbyllur”. Davidi duket si pararendës i një epoke të re të shoqërisë shqiptare, ai e tund pareshtur flamurin e modernizmit, qoftë edhe kur hesht apo kur fshihet; megjithatë, sakrifica e tij nuk vlen për asgjë. Ai arrin të anashkalojë vetveten, biles edhe të kapërcejë vetveten, por nuk kapërcen dot traditën; kjo është një peshë shumë e rëndë për gjuhën e tij. Pikërisht kjo dobësi, është ajo që e vret Anjezen; ndonëse Davidi nuk ka faj, atij po i kërkohet më shumë sesa mund të mbajnë shpatullat e tij. Ai dështon, por rizgjimi i kombit shqiptar është rrugës, askush nuk e ndal dot emancipimin e mëtejshëm të tij. Davidi është një hero i ndërmjetëm, një hero pa emër; ky është fati i trishtë i tij, kjo është tragjedia e burrave shqiptarë të kësaj kohe.

Duket sikur autori ka rënë në pesimizëm, por duke studiuar vetjet e tij të personalizuar, më rezulton se, më shumë kudo tjetër, ai gjendet i personalizuar në personazhin e Anjezës dhe jo në personazhin e Davidit, siç mund të mendojë lexuesi natyreshëm. Dihet se personazhet, janë të gjitha produkt i mendjes krijuese të autorit, por sidoqoftë, në njërin prej tyre,

autori shpërfaqet më lirshëm dhe ngërthem më tepër gjendjet e veta emocionale. Në analizën që i bëhen prozës së Marsel Prustit, janë zbuluar deri në katër vetje që personifikojnë autorin; njëri është personazhi kryesor dhe mendimet e tij, pastaj është personazhi që po tregon, qëndrimi i autorit dhe së fundmi një tjetër qëndrim autorial, përtej autorit të asaj proze. Të të katërt këto vetje, i gjen edhe te proza e Zogajt; por le të kthehemi tek vetja e parë: Pse Anjeza e jo Davidi ???

Njihet në letërsinë botërore, kompleksi i të vërtetës. Nuk ka përëndi më të adhuroar se “e vërteta”, por, në të njëjtën kohë, nuk ka demon më vetëshkatërrues se ajo E vërteta fle diku brenda nesh dhe arrin të dalë në publik, vetëm nëpër disa filtra të komunikimit me publikun, nëpërmjet të cilave ne shpëtojmë marrëdhënien tonë “tjetrin”, domethënë me shoqërinë ku jetojmë. Në këtë koncept, Zogaj ngjan më Davidin, kurse në gjithë të tjerat ai gjendet te Anjeza. Kur autori i këlthet në fytyrë shoqërisë shqiptare, duke i kërkuar të ridimensionohet duke i dhënë femrës vendin e respektin që i takon; ai në fakt, fsheh një mesazh akoma më të fuqishëm mes rreshtave: Respektin ndaj njeriut e vlerave njerëzore. Dhunimet janë të shumëllojshme e të natyrave të ndryshme, ku ajo fizikja nuk është as më tmerrshmja, as ajo që lë gjurmë më të thella. Se çfarë ndodh me ndërgjegjien e njeriut të dhunuar, trysnuar apo qoftë edhe vetëm të flustruar, është e vështirë të imagjinohet; e njëjta gjë mund të thuhet edhe për imagjinatën krijuese, muzën apo magjinë e artit. Një kumt duket sikur godet mes rreshtave; Anjeza, apo Zogaj nëpërmjet saj, ka një mesazh për njerëzimin dhe ky mesazh, përtej respektit ndaj femrës, përtej respektit ndaj hirearkisë së vlerave; ka edhe një mesazh më të rëndësishëm, që ka të bëjë me dashurinë për njeriun, ashtu i papërsosur siç ai është.

Gjuha e Zogajt është gjuha e personazheve, në kohë e në hapësirë; por edhe gjuha e kohës, në standartin e pranuar apo të imponuar. Koherenca e kohezioni janë si ylli i polar në një qiell që nuk mbulohet kurrë me re; ashtu siç rimarrja e temës është lajtmotiv kryesor i këtij romani, duke rezikuar deri në kufinj të lodhjes së dëshirës, por pa e humbur elementin hedonist të leximit, të ruajtur me mjeshtëri prej autorit. Padyshim që ky roman, përbën një nga majat e prozës shqipe, qoftë përsa i përket stilit, gjuhës e formës; por sidomos, përsa i përket mesazheve që përçon dhe shpirtit që trazon.

Lezhë, 18.12.2019

FERRI I NOVELAVE ORIENTALE

Përkthimi dhe çmenduria

nga Mira Meksi

Që kur lexova njërin pas tjetrit romanet madhështore të Marguerite Yourcenar-it, *Kujtimet e Hadrienit* dhe *Opus Negrum*, mora vetë me vete një vendim të pakthyeshëm: nuk do t'i futesha kurrë përkthimit të asaj shkrimtareje të vështirë, përndryshe erudicioni i saj i frikshëm, i hedhur plot bujari në veprat e saj, i cili më pati mrekulluar gjatë leximit të zakonshëm, rrezikonte të më zinte frymën po të guxoja t'i shkoja gjer në ashtë tekstit të saj, – ta përktheja. Një lloj shqetësimi më minonte gjithashtu shijimin e leximit moskokëçarës, pse gjithashtu pavetëdijë e zejes sime më detyronte të vija në peshore veprat që mund të përktheja dhe ato që s'm'i hante syri. Ky ishte kryqi i përkthyesit. Yourcenar-i më trembte. Dhe mundohesha t'i rrija larg. Qëndrova e patundur në vendimin tim deri ditën kur shkova në Kolegjin e Përkthyesve në Arles të Francës, për të përkthyer një vepër nga letërsia bashkëkohore franceze. Arli më preu në besë. Më ndodhi diçka e pabesueshme. E jashtëzakonshme. Halucinante.

Nuk kisha vendosur ende se çfarë do të përktheja, mendjemarrë nga perspektiva e vizitës së Parisit, e kafeneve, librave, teatrove të tij, kur dola nga aeroporti Charles De Gaulle dhe shoqërujesja e Ministrisë së Jashtme franceze, që më kish dhënë një bursë përkthimi, më bëri pyetjen rutinë, e cila më zuri gafil: “Çfarë do të përkthesh?” Përpara se të ndërmerrja udhëtimin, kisha bërë një listë me disa vepra të shkrimtarëve të njohur francezë të kohës, të cilat i njihja mirë dhe që ndodheshin në mediatekën e njohur të Kolegjit të Përkthyesve, ku domosdo e kisha përjashtuar Yourcenar-in e frikshëm. U kapa në çast, pa e vrarë mendjen gjatë, pas një emri nga lista që m'u kujtua atij çasti, dhe mërmërita: “Michel Tournier.” Më pas, ndërsa makina ecte nëpër rrugët e humbura nën një shi hollak e të vakët, e mendova seriozisht: “Po sikur të përktheja me të vërtetë një vepër nga Tournier?”

Mekanizma të mistershëm fillojnë të punojnë në mendjen e një përkthyesi në çastin që ai ndodhet përpara mëdyshjeve të zejes të tij dhe shpesh vendosin për të, sepse sado që mundohesha të zgjidhja një vepër, qoftë nga Tournier apo nga shkrimtarët e tjerë të listës sime, nuk po ia dilja dot.

Ishte fillimpranvere, i ftohti i Provences ishte zbutur dhe ngjyrat e tablove të Van Gogh-ut kishin përmytur Arlin vezullues. Kolegji i Përkthyesve ndodhej në ngrehinën e dikurshme të Hotel de Dieu, e cila mbahej në këmbë që nga shekulli XVI, në hapësirën Van Gogh. Ishte restauruar e tëra dhe ambientet brenda ishin të modernizuara, por më mjaftoi të shihja në tavanin e dhomës sime dykatëshe trarë të mëdhenj e të zhveshur dhe pranë tyre ca dritareza papafingoje që sillnin nga jashtë gugatje pëllumbash në pranverë, për të kuptuar se lashtësia, që ndillte një vetmi të çuditshme, do të ishte përherë me mua. Ishte një klimë e mrekullueshme për të përkthyer.

Thashë një lutje të Shën-Jeronimit – shenjtit mbrojtës të përkthimit – për t'u çliruar nga mëdyshja

që më kish kapluar si sëmundje e ligë dhe për të zgjedhur pa humbur kohë veprën që do të përktheja. Atë pasdite, ndërsa në oborrin e brendshëm të Kolegjit kishin ndërtuar, brenda disa orëve, një lulishte të mrekullueshme me lehe lulesh, ndodhi diçka. Pascale Delpech, banore po ashtu atëkohë e Kolegjit, e veja e Danilo Kishit dhe përkthyesë e veprës së tij në frëngjisht, që mbante në sy një trishtim të pangushëlluar për humbjen e të shoqit dy vjet më parë, më vuri në dorë një libër. “*Novelat orientale* të Yourcenar-it”, – më tha. – “Nëse nuk e ke lexuar, do të të pëlqejë shumë. Ka legjenda ballkanase të mrekullueshme”.

I lexova me një frymë *Novelat orientale*, ishin magjike. Kur mbarova novelën e fundit, mendova se i kisha lexuar shpejt dhe se duhet t'i lexoja sërish, kësaj herë më shtruar, që të mund t'i shijoja më mirë. Sigurisht, vendimi që kisha marrë për të mos e përkthyer Marguerite Yourcenar-in vazhdonte të ishte i palëkundur. I pakthyeshëm. Andaj isha e lirë, pa zgjedhën e përkthimit në qafë. Teksti ndodhej përballë meje, vetëm për kënaqësinë time. Në të vërtetë, në leximin e dytë, të tretë e më pastaj, nisa të zbuloja aq shumë detaje të fshehta të atyre rrëfimeve të jashtëzakonshme, të cilat nuk më ishin shfaqur më parë, sa që deri mendova se ato krijoreshin gjatë leximeve të mia, aq të padukshme ishin gjatë leximeve të para, dhe se bëja mirë të vazhdoja me këto lexime për të përfutur, më në fund, kulmimin e bukurisë, shijes dhe aromës së tyre. Lexoja ditën, lexoja natën, aq sa mendova se fati im në atë kolegji përkthimi nuk kish për të qenë përkthimi, por leximi i thellë, i

përqendruar, pasionant, i pandërprerë, i përsëritur gjer në përsosmëri i *Novelave orientale*. Tejzat e thurimës së tekstit të Yourcenar-it ishin hapur përpara syve të mi, njëllon si nën bisturinë e pamëshirshme të një kirurgu të kobshëm. Papritur, *Novelat...* u futën brenda meje, u shkruan tek unë, u bënë mishi, gjaku dhe shpirti im, aq sa nisi të zbehej kufiri ndarës midis meje dhe autores. E shijoja pafundësisht këtë gjendje magjepsëse që më jepte një pushtet të madh mbi atë tekst qiellor, ndërsa vuaja tmerrësisht nga vargonjtë e atij pushteti, brenda ferrit zhuritës të *Novelave orientale*...

Ëndërroja syhapur sikur e shoqëroja unë plakun Vang-Fo udhëve të mbretërisë Han; recitoja përpara princit Genghi poezi që dilnin nga goja e Zonjës-së fshatit-të luleve-që bien; një ditë u dashurova edhe unë me nimfat e ujit, njëllon si burri i marrosur prej tyre; dhe vajtova me lot të nxehtë orë më vonë fatin e Rozafës, nuses së re të murosuar në kalanë e Shkodrës. Një ndajnate, ishte dita e katërt e qëndrimit tim në Kolegji, ndërkohë që lëngoja nga zjarri i pasionit të *Novelave orientale* dhe leximi i shumëfishtë më kish krijuar një çakërdisje nervore, në dritën e paktë dhe të kaltër që hynte nga dritarja e hapur e dhomës sime të punës, shqova zonjën e madhe të letrave të botës që ishte ulur në tryezën time të shkrimit, në karrigen time, dhe po shtypte ethshëm në makinën time të shkrimit për udhëtime “Erika”. Iu avita ngadalë, me çapat që i hidhja plot kujdes përmbi realitete të panjohura, me zemrën që më rrihte fort dhe me librin e saj në dorë, të cilin nuk e ndaja më nga vetja; i dola mbas shpine në majë të gishtërinjve që të mos ia tërhiqja vëmendjen, iu avita më shumë dhe nuk u besova syve: Marguerite Yourcenar-i po shkruante në shqip legjendën e Rozafatit... Pashë qartë titullin e novelës: *Qumështi i së vdekurës*. Me siguri ishte ndonjë lajthitje, sepse titulli në origjinal, në frëngjisht, ishte *Le lait de la mort*, pra *Qumështi i vdekjes*. Dyshime të egra më kapluan vrullshëm. Lëvdova Shën Jeronimin që ndodhesha aty dhe që po konstatoja shndërrimin e gabuar të tekstit në gjuhën time. Apo mos vallë autorja kishte të drejtë ta ndryshonte?! Jo, nuk duhej lejuar, duhet të veproja me ngut dhe sigurshëm...

Zgjata dorën me kujdes përmbi supin e saj dhe vendosa, sa më lehtë që munda, dorën e djathtë përmbi dorën e saj të djathtë. Prita zemërdredhur. Nuk e hoqi dorën. Atëherë guxova dhe vendosa edhe dorën e majtë përmbi dorën e saj të majtë me kraharorin të mbështetur pas shpinoreve të karriges. S'kaloi shumë dhe të katër duart nisën të lëviznin me shpejtësi përmbi tastierë. Më vonë shpejtësia u kthye në një uragan të papërmbajtshëm që shkruante në shqip *Novelat orientale...* Ditë e net me radhë. Kishte ndodhur. Nuk ishte përkthim, nuk e kisha shkëlur vendimin tim përбетues. Ishte mishërim.

Mbaj mend se paskëta, e rraskapitur për vdekje, fjeta tri ditë me radhë. Mbrëmjen e ditës së katërt u përmenda nga bisedat me zë të lartë dhe gazmimi i përkthyesve-banorë të Kolegjit që pinin *pastis* së bashku me shkrimtarë dhe artistë të Arlit në verandën e bukur të Babelit tonë dhe rrëmuja e një feste pa emër që ishte derdhur rrugëve të qytetit.

Përpara se t'u bashkohesha festarëve, i kalova nëpër duar njëra pas tjetrës fletët e shumta që ishin bërë përgjithësisht pranë makinës së shkrimit përmbi shkrimtore, për të admiruar punën e bërë; aty ndodheshim ende, shkrimtarja e botës dhe unë, duke lëmuar, duke ndryshuar rendin e fjalëve në shqip, duke krahasuar, duke përzgjedhur nga e para të tjera nuanca leksikore, duke matur kadencën e muzikës së atij teksti madhështor, pafundësisht, me një marrëzi që i bënte nder thënies, e cila vinte shenjën e barazimit midis përkthimit dhe çmendurisë...

Mund të kish vazhduar në jetë të jetëve. Por diçka ndodhi në kohën njerëzore që unë i dhashë fund një pune të pafundme dhe dola lehtëzi e pa u ndier nga teksti i mrekullueshëm, si flutura nga krizalida, për të lënë përballë njëri-tjetrit Marguerite Yourcenar-in dhe lexuesin shqiptar, në këto novela të mrekullueshme orientale.

SECILI SHKRUAN TREGIMIN E VET *tregim nga* GRANIT ZELA

Personazhi, një shqiptar që vdes, nis e rrëfen në pasvdekje. Asgjë tjetër nuk di unë autori, as për rrëfimin, as për fabulën, as për kompozicionin, as për subjektin, as për dialogët, monologët, etj, etj. A do të ketë ky tregim analogji me mitet e lashta, nëse po, mitet do të sillen në bashkëkohësi? Cila do të jetë teknika rrëfimore? Do të jetë tregimi prozë realiste, moderniste, postmoderniste, përzierje e këtyre dhe e shumë meto-dave të tjera të shkrimit apo asnjëra prej tyre? A do të ketë në këtë tregim ironi, humor të bardhë, humor të zi, parodi, alegori, grotesk, pastish, kolazh, lojë me gjuhën apo lojë me vetë tregimin?

Një shkrimtar tregon se lidhja e fjalëve ka rëndësi të madhe dhe kjo lidhje që kërkon mund të gjendet në përfytyrimin mendor. Ky përfytyrim e lind këtë lidhje dhe përcakton nëse fjalja do të jetë e përbërë ose jo, do të pëlcasë ose do të vdes, do të jetë e gjatë ose e shkurtër, veprorë ose pësorë. Ky përfytyrim të thotë si t'i lidhësh fjalët dhe lidhja e fjalëve do të thotë se çfarë po ndodh në përfytyrimin tuaj mendor. "Merre si të vijë", na tregon, pa nocionin e "personazhit", "intrigës" dhe "ngjarjes".

Duke kujtuar këto, pyetja që mua më lind është, ky shqiptar i vdekur, kush është? A është femër apo mashkull? A është një trembëdhjetë vjeçar që ka vrarë veten për shkak të mungesave apo një tre vjeçar që mbytet në pus? A ka gjasa që i vdekur të jetë fëmijë i abuzuar seksualisht, vajzë e përdhunuar, i shtypur nga një makinë ndërsa kthehej nga dasma e shokut ose nga dasma e vet, i therur në një sallë lojërash fati nga një bashkëmoshatar pasi u zunë për lojën në kompjuter, një nënë e vrarë nga i biri pas grindjes?

Personazhi ynë dergjet në mendjet tona pa emër e pa mbiemër, pa identitet, i vdekur i panjohur që vetëm qëndron në këtë tregim duke na lënë në pritje para tij.

I them....

A je ti i vdekuri im, një i vdekur nën dëborë ngase të zuri në mes të rrugës dhe ti the me vete "ndjehem i lodhur, ja të shtrihem pak rrëzë asaj pemës ndanë rruge, të marr një sy gjumë, dhe kur të kaloj këtë malin do të kem kaluar në tokën e huaj, dhe pasi të kem kaluar në tokën e huaj, do të marr ndonjë taksit për të shkuar si emigrant i paligjshëm në Askund, atje ku më pret im vëlla dhe ku pastaj mund të tërheq edhe të fejuarën për të krijuar një familje dhe për të lindur shumë fëmijë...."

Ai ka gjasë të jesh i vdekur i freskët, ndoshta tani sapo dhe shpirt, në një ndërtesë të kapluar nga flakët, në një shtëpi të djegur nga rivali në biznes ose thjesht nga një shkëndijë elektrike, nga tezja e denoncuar si tutore prostitutash ose nga dikush që kërkonte një leje ndërtimi ose nga një i vdekur që ka rënë në një humnerë

dhe tani ka ardhur për të jetësuar hakmarrjen e tij?

Nëse i vdekuri është vetëhelmuar me fotoksinë, në tregim do të vendos një thënie të shkëputur nga Friedrich Nietzsche:

Perspektiva e sigurtë e vdekjes

Mund të përziejte me jetën një pikëz të shijshme

Dhe të parfumuar moskokëçarje-por, o shpirta të

Çuditshëm farmacistësh, ju e keni kthyer këtë pikëz në

Një helm të qelbur që e ka bërë të shpifur

Tërë jetën!

A je ti personazhi im, një shqiptar që rreh gruan ngase dyshon se të ka tradhëtuar dhe i ke vënë flakën shtëpisë? A je i vrarë për një vijë uji nga bashkëfshatari me të cilin dje hëngre e pive raki në lokalin e fshatit? A je fantazma e Hamletit që do të më rrëfejë krimet e shestuara në Pallatin e Brigadave në Tiranë? Më thuaj Hamlet përse më shfaqesh me trupin e një babai që sapo ka varur veten ngaqë djali i vdiq nga temperatura apo mendove se kjo është mënyra e vetme për të përballuar vështirësinë e papërballueshme të qenies?

Apo ka edhe më keq: ti je nënë e vetëhelmuar ngase babai yt ka përdhunuar bijën e vet? A je një nga kushërinjtë e dehur që masakruan njëri-tjetrin pas një darke ku festuan një vrasje të kryehershme të shestuara me marifet duke i dërguar viktimës dhuratë një televizor dhe mandej fap! ndizet televizori, shpërthen eksplozivi dhe fiket jeta e të shenjuarit nga kobi. Në mos qofsh ai, atëherë je gruaja e masakruar nga burri ngase nuk i bërë darkën. Burri ishte shumë i lodhur atë ditë, shumë i stresuar, kishte humbur shumë para në kumar dhe ti nuk e kuptove farë se nuk duhej t'i flisje pasi rrugës ai e kishte ndarë mendjen nëse ime shoqe më flet, qoftë edhe një fjalë të më thotë, do të ja marr shpirtin dhe ja ti bërë atë gabimin që ai priste ta bëje, ti fole, ndërkohë që mund të rrije si statujë para tij, madje të mos lëvizje, të mos mendoje, dhe shumë gjëra të tjera me "mos-e" përpara.

Tregomë, tregomë ogurkob....

Heshtja e tij thotë se ai mund të jetë ai burri që u vra nga fqinji ngase kulloti lopa në livadhin e tij. Mund të jetë ai që vrau me thikë gruan (prapë gruan) dhe dogji më pas veten. Një i djegur, apo më saktë një i vetëdjegur pret të rrëfihet ose një grua e vrarë me thikë pret të rrëfijë historinë e jetës së saj, një histori ku për çudinë tonë, besoj edhe të tuajën ajo nuk përmend fare vrasjen me thikë nga bashkëshorti, por thjesht rrëfen historinë e jetës.

Ndoshta është i ri shqiptar emigrant në Itali që sapo ka vrarë kunatën, motrën e saj dhe vajzën tre vjeç ndërkohë që pikërisht në atë çast një i ri tjetër këtu në Shqipëri sapo ka mbytur babain e tij mu në mes të arës për shkak se nuk i jepte lekë. Të dy janë të rinj, kanë të njëjtën moshë, dhe po të ishin në vend të njëri tjetrit do të kryenin vrasjet e sho-shoqit, pasi nuk ka rëndësi nëse ata do të ishin aty ku ishin, vendodhja fizike, koha, vendi, gjeografia e vendosjes së të dyve është e pafuqishme përballë vrasjes së tyre të paracaktuar. Dhe siç merret me mend, apo siç mund ta përfytyrojmë ne, ata

takohen një-ditë dhe vrasin njëri-tjetrin, sepse historia e vrasjeve të tyre, lidhet prej një filli të padukshëm.

Nuk e dimë nëse është i vdekuri dyzetë e tre vjeçar, i cili është vrarë me armë pasi djali i tij ishte shtypur me makinë nga vrasësi dhe gruaja e tij helmon veten me fotoksinë (prapë fotoksinë). Konflikti, siç mund të përfytyrohet, ka lindur para dy vjetësh ngase dhia e vrasësit kishte ngrënë barin e të vrarit, madje i vdekuri kishte qëlluar policinë me armë. Por e gjithë kjo "fabul" le ta quajmë, nuk mund të shtjellohet me tej në këtë tregim, pasi në këtë tregim, rrëfimi i këtij të vrari, apo i kësaj gruaje të vetëhelmuar ose i djalit që shtypet me makinë, apo qoftë edhe thjeshtë rrëfimi i njërit prej policëve ndaj të cilëve u qëllua në komisariatin e policisë, ngjan të jetë një rrëfim që nuk është i njëjtë me atë të personazhit të tregimit tonë, një personazh-enigmë që vetëm hesht.

Ndoshta ka vdekur nga pickimi i vejushës së zezë a shembja e një tavani mbi kokë. Ndoshta ka vdekur nga bombolat e gazit apo nga shmangia e një autobuzi që ka rënë në humnerë duket se është në paqe me botën dhe e vetmja kërkesë a nevojë që ai ndjen është që kjo botë të mos e mbaj më peng, të harruar në dhomën e harruar të një qyteti që ne dimë se është "qyteti S".

Ndoshta ka vdekur nga mbytja në detin Adriatik, nftga përdorimi i drogës apo pluhuri i makinave apo nga zemra siç vdes gjysma e shqiptarëve. Ndoshta ka marrë peng ish-të fejuarën për shkaqe xhelozie dhe ajo i ka shkaktuar vdekjen apo ka vdekur në një spital të qytetit S ngase e kanë mjekuar infermierë pa arsimin përkatës.

Subjekti krijohet kështu në këtë tregim dhe secili prej jush shkruan tregimin e vet.

Kini parasysh diçka, përveç minisubjekteve që përmenda më sipër, mund të shkruani për një vajzë që vetëvritet sepse donin ta fejonin me zor, dhe historinë e saj mund ta rrëfeni duke e shoqëruar me një linjë tjetër rrëfimi, atë të vdekjes së një gruaje që goditet nga burri me levë (prapë një burrë që vret një grua).

Tregimi rrëfihet nga gruaja natyrisht. Mund të shkruani se si një burrë del për peshk dhe mbytet në Osum. Mund të prisni të rrëfejë një personazh që është vrarë gabimisht ngaqë i ngjante një biznesmeni, një i ri që vret një të panjohur ngaqë i bën makinën me pluhur apo "e shikon vëngër", një pronar lokali që vritet "për nder", për një të penduar që vret me kallash babanë, shokun, nënë, nipçen me kusht që të mos thoni por të nënkuptohet që vrasësi ka qenë i dehur dhe në tregim po rrëfen pasi i ka dalë pija duke ndërruar identitet nga "i dehur" në "i pandehur".

Dy të vrarë për një copë tokë, duket subjekt i zakonshëm në fshatrat shqiptarë, prisni të rrëfejë njëri prej tyre dhe prisni që rrëfimi të ndodh pikërisht tek ajo copë tokë e mallkuar, por, para së gjithash, nëse doni të tregoni në tregimin tuaj dramën e shqiptarit në tranzicion prisni që në rrëfimin tuaj të flas dikush që i kanë bërë atentat me bombë.

I vdekuri im që rrëfen nuk është një i mbytur në det, nuk është babai i therur me thikë, as viktimë e një vrasësi me pagesë, as i papunë që vrau veten, as i therur sepse pa shtrembër një bashkëmoshatarin e tij, as nëna e shtatë fëmijëve që vari veten, as dikush që rreket të përdhunojë fqinjën dhe vret veten ngaqë nuk e përdhunoi dot, as një aktivist politik i vrarë, as vajzë e vdekur nga një aksident, as një i vdekur i gjetur në pyll, as i vetëvarur për borxhet e familjes, as i vdekur nga rakia, as i vdekur nga vapa, as i vdekur në galerinë e minierës, as gazetar i masakruar për arsye politike, as i rënë në greminë, as i vdekur nga përplasja e një kamioni, as i mbytur në rezervuar, as grua e masakruar me gurë dhe e hedhur në kanal, as babai i shtypur me makinë nga i dashuri i të bijës, as biznesmen i hedhur në erë me telekomandë në makinë, as vjehëri i vrarë pas divorcit, as as i vdekur i gjetur në lumin Shkumbin.

Ndodh që një personazh nuk tregon se kush është por se kush nuk është.

E gjitha kjo zgjat sa një minutë heshtje për një të vdekur dhe asgjë më.

DITËNATË NË HIMARË

Valët pleksen me mendimet e mia.

Shkuma e ditëve shpërbëhet në eter,
Syri hepon horizontin e pamatë,
Koha është e pasur në vetvete,
Kohëqënia, një pulitje sysh.

Dielli pasqyrohet në sipërfaqen e detit,
Larg në qiell, zogjtë buzagazen me ne,
Në Tiranën e murtë, grija të rrethon,
Me detin vetmia nuk është më e ve.

Shkumëzimi i puthjes së detit me malin,
Na përthith në breroren e çplodhjes,
Duk notuar në ujin jonian,
Përhumbim në vetveten e shkuar.

Pash më pash, përplasje pas përplasjesh,
Ngjyra joniane nxihet më keq,
Notoj në ujërat ekzotike të detit,
Sikur notoj në ëndrrat e mia, për dreq.

Harku i qiellit përshkohet ngadalë,
Shkëmbinjtë përflaken nën diell,
I bukur është perëndimi në Himarë,
Më të bukura retë e harruara në qiell.

Përhumbshëm shikojmë detin tej,
Sytë humbën në satelitin e hënës,
Më bukur do ishte të dukeshin,
Ëndrrat, satelitët e mendjes.

Errësirë, errësirë, errësirë,
Përplasje, pas përplasjesh në det,
Në vijën e fshehur të horizontit,
Humbasim si shikimet, për dreq.

Vetmia nuk është më e ve.

RËNIA E PIKËS SË PARË

Na mbulon një humbëtirë mendimesh,
A thua se nuk ka të dytë,
Një mosbesim që lind papritmas,
Na pulit sytë.

Një mosbesim na qesh pareshtur,
Pacipërisht, me ligësi,
Në qiej endemi pa atdhe,
Se aty ka hapësirë, por jo kufi.

Butësisht afrohemi me natyrën,
Por me të nuk njësohemi dot,
Si erë shkundemi, si pendul,
Një pendul që lavjerret kot.

Me monotoninë pimë shpesh kafe,
Shoqërisht, pa tjetër njeri,
Si gjethe zverdhen ëndrrat tona,
Si gjethja e vjetër e vjeshtës.

Zemra kërcen ritmikiisht, pa ndaluar,
Profesionalisht, si një kërcimtar,
Në qiellin e një bote me shi,
Kumbon rënia e pikës së parë.

poezi nga
AKRI
ÇIPA

SENTENCË LAMTUMIRE

Pelerinën e njëri-tjetrit hodhëm krahëve,
Shkëmbyem aromën që kishim në shtrat,
Do endemi labirinteve të botës,
Ndoshta nuk takohemi më, ta dish.

Tani që e thashë këtë sentencë,
Dielli le të fshihet dhe furtuna të fillojë,
Nuk ka rëndësi drita,
Kur nata nuk mbaron.

Ndërrojmë pelerinën, në fund të fundit është lëkurë,
Kemi mësuar lëkurat t'i ndryshojmë çdo vit,
Legjendat e moçme ua veshën gjarpërinjve,
Por është i yni ky rit.

Karrocat kalojnë, mesjeta ja ku është,
Kont nuk jam, që me pajton të të marr,
Nëse në tjetër kontinent do jesh,
Mos u mërzit nëse vij thjesht me aeroplan.

Shiu le të pushojë, furtuna të shkojë,
Nuk e dua shumë diellin, por më pak akoma
Dua një tjetër përmytje biblike,
Tashmë nuk do ndërtonim varkë, por anije kozmike.

Ndonjëherë na mërzitet kjo tokë, kjo është e vërtetë,
Por të iki, nuk dua, nga ky planet,
Më e lehtë është të të kërkoj në shtatë kontinente,
Sesa në galaksi mijëra vite dritë larg.

Do endemi labirinteve të botës,
Ndoshta nuk do takohemi më, ta dish,
Por shpresoj të të gjej, përkundër premisave,
Që sentencën...ta bëjmë hiç.

NË TENTATIVË DASHURIE

Unë rri nga njëra anë e botës.

Munguan përkëdheljet, truporet dhe fjaloret,
Nuk njohëm puthjen, ushqimin e dashurisë,
Nuk folëm kur rrugëve kalonim shkëmbyerazi,
Çfarë tjetër mund të lindte nga kjo, veç mërisë?

Ti po nga kjo anë, por na ndan një mur.

Shikojmë njëri-tjetrin në distancë,
Menefregist mbeti ky syri ynë,
Çelësat e shpirtit nuk i kemi,
Dot në shpirt të tjetrit nuk hyjmë.

Titulli i historisë sonë do jetë:
Historia e asaj që nuk ishte kurrë.

FERNANDO PESSOAS

Labirinte borgesiane jashtë për sytë,
Labirinte të errët brenda,
Në mure personazhesh të shumëfishtë,
Ndryshon entiteti, jo lënda.

Ca vargje lexoj qetësisht,
Të gjej dhe të humbas sërish.

Në buzë lumenjsh iberikë,
Nuk qasesh, nuk të takojnë,
Pasqyrimet alternohen rregullisht,
Me rrymën shkojnë.

Pak gjë një emër tregon,
Por shumë mund të thotë një emër,
Univers apokrif.

Një emër,
Trinitet i fituar dhe i humbur sërish,
Betejë mëvetësish.

NË BIBLIOTEKË

Revistat i grisëm për hir të konsumerizmit
Dhe fletët e librave i çngjyrosëm
Momentin për të lexuar nuk e patëm
Se nuk e donim
Momente patëm plot.
E mira e ditëve të sotme
Është që kemi shumë kohë për veten
Por shumë pak kohë për të lexuar.

VDEKJA E GRUAS SË BUKUR

Një grua e bukur vdiq sonte.
Një fytyrë më pak
Një shpirt më pak
Më pak puthje këtë natë
Mëngjese më të vetmuar
Në kafene vetmi gjithashtu
Një kliente më pak
Një vajzë më pak
Një dashnore më pak
Për disa, një kurvë më pak.

Një grua e bukur vdiq sonte
Një poezi më shumë.

MJESHTËRIA SHKRIMORE E VIRION GRAÇIT

nga Adil Olluri

Prozatori dhe miku im, Virion Graçi, këtë vit e ka botuar romanin “Dead end”, por unë nuk desha t’ia lexoj këtë roman pa e lexuar atë që e ka botuar në vitin e kaluar, që mbanë titullin “Pëllumbat i vrasin natën”. Të dy romanet janë të botuar nga shtëpia e mirënjohur botuese “Onufri”.

“Pëllumbat i vrasin natën” është roman që të rrëmben, të futë në botën e tij artistike e narrative dhe nuk të lë të dalësh jashtë tij deri në faqen e fundit. Nuk është turp të them se rrëmbem nga letërsia e mirë, e shkruar me finesë gjuhësore e stilistike dhe me mjeshtëri të lart në ndërtimin e ngjarjeve dhe situatave të krijuara. Por, kur një gjendje të tillë ma shkaktonte letërsia shqipe, atëherë, natyrshëm, gëzimi është shumëfish më i madh. Ky roman i Virion Graçit i ka dy anët që e mundësojnë këtë tërheqje të fuqishme të lexuesit pas veprës. E ka ligjërimin e bukur artistik dhe ndërtimin mjeshtëror.

Romani “Pëllumbat i vrasin natën” shquhet për një sërë elementesh që e përbëjnë tërësinë e tij. Por, ia vlen t’i përmendim diskursin ironik, humorin e zi, dimensionin tragjikomik të semantikës së romanit, kompozicionin jokonvencional, mënyrën e veçantë të ndërtimit të personazheve, situatave dhe sekuencave narrative. Mjeshtëria shkrimore e Virion Graçit shkëlqen në të gjitha këto elemente përbërëse të romanit të tij.

Për mendimin tim, janë tri personazhe që e bartin peshën më të qenësishme të rrëfimit në këtë roman. Ata janë Bekim Pitaka, gruaja e tij Neta dhe djali i tyre, Vegimi. Bekim Pitaka portretizon figurën e reaguesit kundër diktaturës komuniste në Shqipëri. Reagimi i tij fillestar është i brendshëm. Nuk ndihet rehatshëm në një sistem të gënjeshtërt, në një sistem që nuk e respektonte asnjë normë njerëzore e morale, siç ishte regjimi komunist i Enver Hoxhës. Ai në fillim përballet me veten. Përballet me pafuqinë e tij për ta ndryshuar një sistem të tillë që dita-ditës vetëm sa fuqizohet. Reagimi i tij sekondar kundër një diktati të tillë bëhet përmes shkrimit të poezive që nuk përkonin me frymën e kohës, si dhe bisedave anti-sistem në rrethet e ngushta të miqve. Bekim Pitaka shkruan poezi dashurie, ndjesi personale, që nuk do t’i pëlqenin zyrtarëve të regjimit, të cilët artin dhe poezinë i shihnin vetëm si mjete për “edukimin”

stalinist të brezave. Të shkruash për dashurinë, sipas këtyre zyrtarëve, tregon se je duke shkruar për vete. Të shkruash për vete, gjithnjë sipas versionit zyrtar, i bie që je duke e vlerësuar veten më shumë se sa Partinë-Shtet. Andaj, një gjë e tillë përbënte sakrilegj të ndëshkueshëm. Segmentet e kudondodhshme të sistemit nuk i lënë mundësi kundërshtuesit që ta bëjë edhe reagimin e tretë. Nuk e lënë që t’i jap zë revoltës së tij. Të flas hapur, guximshëm e publikisht. Ata e burgosin, e dënojnë në bazë të akuzave të montuara (tipike për regjim totalitar) dhe e pushkatojnë në një natë të zakonshme. Kundërshtuesi në një regjim të egër totalitar pëson qysh në hapat e tij të parë. Revolta dhe disidenca e tij publike mbesin të parealizuara. Një fat i ligë dhe një përshkrim i bukur i krajetës së poetit

të ri, që nuk dëshiron të bëhet pjesë e ingranazhit të sistemit.

Diktatura nuk ndalet me kaq. Nuk i mjafton vetëm vrasja e Bekimi t, por vazhdon edhe me torturimin edhe të familjarëve të tij. Gruan e tij të re, Netën, e detyrojnë ta braktis djalin e tyre, Vegimin, në emër të asaj se “nuk bën ta rritesh një fëmijë të armikut të popullit”. Neta i vuan pasojat e këtij vendimi “të drejtë” të organeve drejtuese të sistemit. Ajo nuk mund ta shoh djalin e saj për katërdhjetë vite më radhë. Çasti i rinjohjes së tyre është epik e tragjik, një klimaks narrativ në këtë roman, ndërsa tejet emocionues për lexuesin. Thënë të drejtën, nuk është se kalova i papërfshirë nga ndjesia e përjetimit të kësaj situatë të rrëfimit, gjithnjë duke e pasur parasysh relacionin e rrëfimit fiksional me të mundshmen, të njëmendtën, realitetin jashtëletrar. Neta nuk mund të gjente paqe me veten, me fatin e saj tragjik, edhe para edhe pas njohjes me të birin. Ajo kishte vendosur të kujdeset vetëm për pëllumbat e saj, si njëllë psikoterapie për kapërcimin e zgripit emocional.

Vegimi është personazh mjaft interesant i romanit. Ai, për dallim prej të atit, arrinë ta përmbush qëllimin e tij. Vegimi e ka vetëm një mision. T’i gjejë eshtrat e të atit dhe t’i varros në varrezat e fshatit të tij. I ati ishte pushkatuar dhe nuk dihej se në çgropë ishte degdisur korpi i tij. Në odisejadën e kërkimit Vegimi ngjanë në një Telamak homerian, që e kërkon të atin t’ia kthejë nderin në vend. Gjetja e eshtrave për të është sikurse ta gjente të gjallë babanë e tij. Në rrugëtimin e tij kërkues, Vegimi përballët me eksponentët e tranzicionit postkomunist, të cilët kishin ndërruar vetëm uniformë e ngjyrë, por jo edhe mendësi. Vegimi nuk e kishte parë asnjëherë të atin, për shkak se ky i fundit ishte pushkatuar gjersa i biri i tij ishte foshnjë. Andaj, takimin e tij të parë dhe të fundit ai e ka me eshtrat e tij. Një përmbyllje më shumë se mbresëlënëse. Një përfundim i fuqishëm në planin ideor e tematik.

“Pëllumbat i vrasin natën”, me rrëfimin e tij paralel për tri jetë të përmbysura, tri viktima të regjimit enverist, na jep një atmosferë rrëqethëse për Shqipërinë e marrë peng nga “demoni i kuq”. Mjeshtëria e autorit është që tërë këtë atmosferë të tillë na jep me një ton të ftohtë, madje me humor në shumë situata të rrëfimit, gjë që e bën këtë roman të marrë ngjyresa tragjikomike.

Drama njerëzore në romanin “Qyteti i fundit” të Petro Markos

nga Xheni Shehaj

Italia ka kapitulluar. Italianët kanë ndërtuar një qytet brenda qytetit. Janë mbledhur të gjithë në Durrës dhe presin vaporët të vijnë për t'i marrë e për t'i dërguar në atdhe. Partizanët shqiptarë qëndrojnë me ta. I ndihmojnë me ushqime, cigare, lajme të reja. Autori vë përballë dy mendësi të ndryshme, dy kultura krejt të ndryshme. Ai zbulon karaktere, histori, drama njerëzore. Gjithashtu autori rrëfen historinë e dy të rinjve: Ana-Maria Montit, një 22-vjeçare viktimë e fashizmit (e gënjer nga Arnaldo Massa, e ardhur në Shqipëri bashkë me familjen me mendjen që të bëheshin të pasur, por që përfundon prostitutë dhe kënaq epshet e oficerëve) dhe togerit Lekë Gurra, 25-vjeçar, i pashëm, burrëror, i lakmuar nga partizanet. Ana-Maria dhe Leka njihen me njëri-tjetrin dhe pëlqehen. Takohen herë pas here te shkëmbi ku rri vajza e flasin. Atij i vjen keq për vajzën, nuk e fajëson atë në asnjë moment. Lirizmi zë vend në ndjenjat e Lekës i cili, nga ana tjetër, kujton me dhembje të fejuarën e vdekur, Malinë.

Arnaldo Massa, kriminel, vjedhës i floririt, mashtrues, përfaqëson të keqen, ligësinë. Intrigat e tij, ndërrimi i emrit, shantazhet që i bën familjes Monti, plagosja e Ana-Marias, e çojnë atë drejt zbulimit. Fundi i tij është i hidhur, pala shqiptare e arreston.

Fashizmi dhe komunizmi janë dy ideologjitë që dalin në pah në roman. Italianët, tashmë humbës, mallkojnë fashizmin që i gënjeu dhe i shkatërroi si komb; shqiptarët janë në prag të përqaimit të komunizmit dhe shfaqin shenjat e para të dashurisë për të. Drama njerëzore në roman është e pranishme te secili personazh. Lufta i ka ndryshuar të gjithë. Dikujt i ka marrë emrin, identitetin, dikujt nderin, dikujt jetën, dikujt mendjen, dikujt dashurinë, dikujt fëmijërinë e rininë. Të gjithë kanë dalë të humbur prej saj. Të gjithë përjetojnë dramën e tyre.

Personazhet e romanit të Petro Markos janë në gjendje kalimtare. Njëra palë, italianët, presin të largohen për të rifilluar gjithçka nga e para. Pala tjetër, ajo shqiptare, pret që me ikjen e të huajve të fundit të fillojë ndërtimin e vendit.

SIMBOLET NË ROMAN

Koha e ndodhjes së ngjarjeve

Romani fillon me natën e parë, si për të treguar dështimin, frikën, pasigurinë për të ardhmen dhe fantazmat e së shkuarës. Nata në vetvete është e frikshme, e mbushur me mendime të errëta që ndjellin vetëm zymti e ankth. E gjithë historia zhvillohet në një hark kohor prej shtatë ditësh e netësh. Nis me natën e parë dhe përfundon me ditën e fundit, si për të treguar të kundërtën e nisjes së këtij kalvari. Dita është simbol i një fillimi të ri. Gjatë kësaj jave tregohen ngjarje e histori, ndodhin situata qesharake e prekëse.

Deti

Deti është i pranishëm gjatë gjithë veprës. Qyteti ku zhvillohen ngjarjet është qytet-porti i Durrësit. Në roman deti shërben si urë lidhëse mes dy vendeve fqinje; si urë lidhëse me vendlindjen, për sa u përket italianëve (ata i mbanin sytë përherë nga horizonti); si një liman i qetë për shpirtin e zhuritur të Ana-Marias (ajo gjithë kohës qëndronte mbi një shkëmb dhe herë dëgjonte valët e detit, herë fliste me të, duke i rrëfyer të fshehtat e saj) dhe njëkohësisht si varr për të (duke qenë se aty ajo gjen vdekjen); si lindje e marrëdhënieve vëllazërore (këtu i referohemi episodit të mbërritjes së anijes sovjetike që solli grurë për popullin shqiptar). Pra, deti përfaqëson një simbolikë shumanëshe.

Shkëmbi

Ana-Maria ulej në një shkëmb prej nga shihte detin. Në roman shkëmbi përdoret si pikë takimi mes Lekës dhe vajzës, si vendqëndrimi i saj sekret dhe i veçuar. Simboli i tij përfaqëson lartësinë që ndan dy të rinjtë, Ana-Marian dhe Lekën; përfaqëson fortësinë e qytetit ku ata ndodhen, mosdorëzimin e tij.

Hëna

Hëna në të gjitha netët që shfaqet mbushet me rrëfimet dhe sekretet e të pagjumëve. Ajo është dëshmitare e situatave të ndryshme.

Kënga

Kënga ndërfitet herë pas here në roman. Dikush, veshur me këmishë të bardhë (simbol i pastërtisë, dëlirësisë), gjatë natës kur tërë gjindja lëkundet mes gjumit dhe bisedave nën zë, i bie kitarës dhe këndon. I këndon vendlindjes, nostalgjisë, mallit. Në vend të duartrokitjeve, merr lotët e bashkatdhetarëve dhe pagjumësinë e tyre. Katër herë këngëtari zë vend në vepër.

Hera e parë kur shfaqet këngëtari me kitarë në dorë e këngë në buzë përkon me rrëfimin e të Paemrit. I Paemri po u tregonte shokëve odisenë e tij në Shqipëri.

Hera e dytë kur kënga shfaqet përkon me historinë e Ugo Farinit i cili, njësoj si i Paemri, po tregonte historinë e tij se si e bënë mareshal përpara se të mbërrinte në Shqipëri.

Hera e tretë e këngës lidhet sërish me grupin e të Paemrit, Ugos, Danilos, Xhuzepes. Ajo që vihet re është se gjatë të tria herëve këngëtari i këndon vendit, nënës, mallit për shtëpinë, e kjo shkon paralelisht me ndjenjat e personazheve të lartpërmendura.

Herën e katërt këngëtari e nis këngën në kohën kur Karlo Peroni (Arnaldo Massa) vendos të vrasë Ana-Marian. Këngëtari ka zgjedhur një këngë melankolike, ashtu si netët e kaluara, por kësaj here në lidhje me dashurinë...

Lindja si vazhdim i jetës

Gjatë qëndrimit të italianëve në qytetin e ndërtuar nga ata vetë, ndodhi edhe një ngjarje e shënuar që në vetvete mbart një simbolikë të fortë: lindi një foshnjë.

“Lindi antifashisti i parë i qytetit tonë!”

Ardhja në jetë e një fëmije është gëzim, mrekulli dhe gjithçka e bukur. Lindja e një individi është vazhdimësi. Autori përshkruan bisedat për vënien e emrit të bebes.

Dhe çdo emër i zgjedhur prej njerëzve simbolizonte diçka: Italo (në nder të vendlindjes që prisnin ta shihnin së shpejti; mund të hamendësojmë një besëtytni në këtë rast, duke i vënë emrin Italo mund të mendonin se vaporët do vinin më shpejt, se foshnja do i ndillte); Albano (në nder të popullit shqiptar, Albanëz, Alban); Ulise (Odisea në gjuhën italiane quhet Ulise); Shpëtim (një popull i shpëtuar nga fashizmi, nga e keqja); Gëzim (një popull që e sheh rikthimin me gëzim, gëzim që gjithçka mbaroi etj.); Paqësor (nga këtë e tutje populli dëshironte të ishte paqësor, jo më luftëtar); Jetim (një popull i mbetur jetim, pa udhëheqje, pa dikë që t'i drejtojë); Ricordi (Kujtim/ e në lidhje me kujtimet që bartin të gjithë); Dimentichi (Harrim, për të harruar gjithçka që kaluan); si përfundim, emrin ia vunë Kalvar në kujtim të kalvarit të popullit italian.

Martesa

Një çift të moshuarish, Filiberto dhe Rodolfina, martohen gjatë qëndrimit të tyre në portin e Durrësit. Një mekanik dhe një soprano e famshme. Një dashuri e rinisë, por që asokohe nuk u ngjiz, u kurorëzua me martesë në pleqëri, në kushte jo fort të përshtatshme. Autori e përdor martesën për të treguar jo më vazhdimësi si në rastin e lindjes, pasi çifti është i moshuar, por për të treguar bashkimin dhe forcën e dashurisë kudo dhe kurdo.

Nga sa vërehet, libri është i mbushur fund e krye me simbole. Simbole që orientojnë, simbole që zbukurojnë situata, që sjellin karaktere të veçanta në vëmendjen e lexuesit. Libri mbyllet me largimin e italianëve drejt atdheut të tyre. Edhe njëherë autori nuk lë pa rrëfyer dramën njerëzore. Një popull që kthehet në atdhe i sflitur, i humbur, pa kurrigjë. Ana-Maria hidhet në det e mbytet, Lekë Gurra mbetet në breg me cigare të rënë përtokë. Drama qëndron në fatin e mëtejshëm të personazheve. Me përjashtim të Ana-Marias që zgjodhi vetëvrasjen, rrugën më të lehtë, pjesa tjetër e personazheve vazhdojnë të jetojnë dramën e tyre.

Krishtlindje në shtëpinë e Rasimit dhe bariu-fëmijë nga Tirana

nga Gjergj Meta

Andante

Megjithëse rruga për të shkuar në Lurë, në këtë amfiteatër të natyrës, sikurse ka thënë dikush që ka për detyrë të punojë për këtë vend, vazhdon të mbetet një tmerr i vërtetë, nuk kisha se si të mos shkoja e të kremtoja një meshë për këto ditë krishtlindjesh. Për të thënë meshën në orën 11.00 në Kishën e Lurës, duhet me patjetër të nisesha nga Rrësheni së paku në orën 8.00 të mëngjesit. E ne u nisëm plot katërmëdhjetë veta, një ditë pas krishtlindjes, në ditën e Shën Shtjefnit, martirit të parë të Kishës.

Kur arrin të Livadhi i Turkut, pasi ke kaluar asfaltin me gropa të rrugës së Proseut e Perlatit, nis një kalvar i vërtetë. Megjithatë, kjo nuk më ndalon të bisedoj me ata që janë në makinë me mua e po ashtu herë pas here të përhumbem në mendime që më shoqërojnë sa herë sytë e mi ndeshen me bjeshkët e bukura të Mirditës. Çdo vend, çdo livadh në bjeshkë, çdo kullë e ndërtuar e çdo rrjedhë uji malesh, më duket si një vend perfekt teofanie, edhe pse braktisja të lë atë shijen e hidhur të zbrazëtisë.

Perlat i Epërm, Tharri, Lkundë, Qafëplumth e, më në fund, Kurbnesh. Në lokalin e vogël në hyrje të Kurbneshit, ish-zyrtetit që dikur kishte jetë e gjallëri sa ka sot Rrësheni (dikush thotë ndoshta edhe më shumë), ndalemi për të marrë pak ujë me vete. Shitësi nuk do të marrë as lekët. Aty janë vetëm pak punëtorë të firmës së hec-eve e askush tjetër. Kurbneshi tashmë është një qytet fantazmë, i denjë për filma horror, edhe pse aty vazhdojnë të jetojnë pak frymë njerëzish të pamundur për të shkuar gjetiu.

Adagio

Rruga vazhdon. Në të djathtë ngrihet krenar Kepi Gjon që me shekuj, mijëvjeçarë e ndoshta miliona vjet, i rri mbi krye Urakës, a thua se e drejton rrjedhën e atij lumi. Nuk ka arsye të ndalemi, por vazhdojmë drejt Mërkuthit, tashmë totalisht i pabanuar, me disa shtëpi të rrënuara e një ndërtesë që quhet qendër shëndetësore. Nuk dëgjohet as ndonjë zë bagëtie. Por edhe kur nuk ke arsye për t'u ndalur ti, të detyron një gomë makine të ndalesh, kur ajo shfryhet papritur nga thepat e gurëve të rrugës së horrorshme të Kurbneshit. Kjo ndalesë e detyruar ndodh pikërisht aty ku merr rruga për te Kroj i Bardhë, e nga ku sheh qartë një grykë në formë pllaje tek e cila ndodhen përsëri shtëpi e kulla të braktisura, gati si të përhumbura në një natyrë që as dimri, me zhveshjen e pemëve, nuk ka arritur ta shëmtojë.

Udhëtimi pas pak vazhdon drejt Krej Lurës. Në skaj të rrugës gjenden përballë njëra-tjetrës një kishë dhe një kullë e vjetër. Aty diku para kullës janë një tufë delesh e tre fëmijë që i ruajnë. Më pëlqen të

bëj ndonjë foto nga larg, por jemi vonë e nuk mund të ndalemi. Tashmë jemi 30 minuta përtej orarit, për shkak të ndalesës së papritur. Edhe pse dimri nuk arrin t'ia prishë bukurinë natyrës, madje i jep asaj ngjyrimin e tij të bardhë, duke u vendosur nga një kapuç maleve me borën që tashmë ka filluar të zbardhë kreshtat, në rrugën nga Krej Lura deri në Lurë kupton se njeriu është armiku më i madh i natyrës, pasi sheh hektarë pyje pishash të egra të prera nga babëzia njerëzore.

Moderato

Në Lurë tashmë na presin. Pak ditë më parë Lura, me aq pak njerëz sa kanë mbetur, ka përjetuar vdekjen e një vajze-burneshë si e quanin nga kjo anë, Vasilika. Bashkë me familjarët lutemi e kremtojmë meshën për shpirtin e saj e për ngushëllimin e familjarëve. Kisha e Lurës, ajo e varrezave, është rindërtuar bukur, pikërisht nga një prej djemve të Lurës, Dodë Doçi, duke i ruajtur asaj themelet e vjetra, por duke bërë diçka të re, me gur, nga e para.

Është meshë krishtlindjesh, edhe pse përkujtojmë martirin e besimit, Shën Shtjefnin martir, dhe ngjyra e veshjeve të meshës është e kuqja. Shën Shtjefni "thyen" rregullat dhe i jep një interpretim të ri të gjithë

traditës hebraike të pritjes së Mesisë, me një vështrim drejt së ardhmes, për këtë arsye e paguan me jetën e tij. Po! Sepse shpesh ne risinë e shohim si blasfemi kur mbyllemi në dogmat tona fetare apo ideologjike dhe vendosim barrikada, pasi e reja na frikëson, të rinjtë na frikësojnë.

Një natë para se të nisesha për në Lurë kisha marrë një ftesë për drekë. Ftesa ishte nga Luani, i cili kujdeset për kishën e Lurës. Ju që lexoni duhet të dini se Luani është mysliman, është djali i Rasim Doçit. Luani ka çelësat e Kishës, sepse ai me familjen tij jeton pikërisht pas Kishës së Shëmrisë. Në Kishë kishte ardhur edhe Rasimi, me djalin tjetër Leonardin. Edhe pse ishim shumë, ata kishin këmbëngulur që ne të shkonim në shtëpinë e tyre për drekë. Dhe unë e pranova ftesën jo pa një lloj ngurrimi, duke menduar mos t'i ngushtoj. Por lurakët nuk ngushtohen kurrë prej miqsh. Bashkë me motrat e Perlatit, me të rinjtë që kishim shkuar, dhe me Renuarin nga Rrësheni, që është edhe nip në Lurë, u nisëm drejt kullës së Rasimit. Ata kishin dashur të na bënë këtë drekë krishtlindjesh në shtëpinë e tyre.

Allegro

Te dera na priste vajza e Rasimit, e sapoardhur nga Greqia, që kishte pasur ditëlindjen pikërisht më 25 dhjetor. Po ashtu edhe nusja e Leonardit. Plot buzëqeshje dhe ngrohtësi të gjithë na ftuan të hyjmë brenda. Ngrohtë dhe pastër, si një vend përrallë. Dreka ishte shtruar tashmë. Tavolina ishte gati. Ulemi e fillojmë drekën. Bashkë me ne është edhe Llesh Doçi, i cili është edhe drejtori i shkollës e po ashtu kultivues i Troftës në Lurë. Lleshi është katolik, Rasimi është mysliman, por ata të dy janë kushërinj, janë një gjak. Rasimi nis e na tregon se doçët kanë qenë tre vëllezër dhe nga pasardhësit e tyre disa janë katolikë e disa myslimanë, por që ndihen një gjë e vetme e nuk bëjnë mort e dasmë pa njëri-tjetrin. Atmosfera është fantastike e Rasimi tregon me qetësi e buzëqeshje, pa ndryshuar asnjë intonacion e ngjyrim nga dialekti lurak. Jam mësuar deri diku me këtë të folme. Ndihe mi mirë të gjithë: ngrohtësi, bisedë e këndshme dhe ushqim i bollshëm. Leonardi dhe Luani nuk ulen për asnjë çast. Janë djemtë e shtëpisë dhe rrinë në këmbë të shërbejnë. Nuk e kisha menduar kurrë se drekën e krishtlindjes në Lurë do ta haja te një familje myslimane. Dhe ata e kishin bërë me një bujari të jashtëzakonshme. Më në

fund, vjen edhe vajza e vogël e Leonardit, besoj rreth dy vjeçe. Dukej se sapo ishte zgjuar dhe ishte e habitur duke parë aq shumë njerëz. Rasimi është nga ata që ka vendosur të mos shkulet nga Lura. “Asht’ kollaj me e shkrehë, - thotë, - por me e ngrëh asht’ vështirë pastaj. Dom Gjergj, kurdo të kesh rast e mundësi, duhet të ndikosh të na ndihmojnë mos të vdesë Lura. Na duhet rruga, se për të tjerat mendojmë vetë”. E dëgjoj me vëmendje e më bien ndër mend fjalët që kam thënë para pak ditësh në një intervistë se këtu në Shqipëri ti mund të flasësh, por nuk dëgjohesh. Në fakt, e kam ngritur zërin shpesh për rrugët e tmerrshme dhe mungesat e theksuara infrastrukture, por kur mungojnë veshët për të dëgjuar, goja bën punë të padobishme.

Ka plot histori që gjallërojnë drekën tonë e nuk lodhemi aspak e as nuk mërzhitemi. Pa kuptuar, kemi kaluar dy orë në tavolinë. Do donim të vazhdonim, por e dimë që do të duhet të ngrihem e të largohemi, sepse kemi tri orë rrugë në kthim dhe erret shpejt. I rrisim nderën Rasimit e dorëzojmë gotat e rakisë (është raki kumbulle e mrekullueshme, pasi aty rrushi nuk bëhet e rakia mund të bëhet vetëm prej saj). Menjëherë vjen edhe bakllavaja e përgatitur për festë. Është krishtlindje!

Pasi mbarojmë edhe bakllavanë, kërkojmë izën e ngrihem të dalim. Oh mrekulli! Jashtë kanë filluar të bien disa flokë bore. Mblidhemi të gjithë bashkë me familjen e Rasimit përpara Kullës e duam të bëjmë një fotografi-kujtim. Rasimi thotë menjëherë: “Më sillni cucën e vogël se e dua në krah e dua të dal në fotografi me të.” Kur e merr në krahë, gjyshi kënaqet krejt me mbesën e tij të vogël. E flokët e borës sa vijnë e shtohen. Në dalje Luani me Leonardin na tregojnë për projektet që kanë, duke treguar një grumbull gurësh. Duan të ndërtojnë diçka për të filluar ndonjë aktivitet.

Na përcjellin deri te makinat që janë përtej përroit e nisemi për në Rrëshen. E di se kemi edhe tri orë për të arritur e, megjithatë, nuk e ndiej lodhjen. Kjo drekë e kaluar ishte e mrekullueshme e njerëzit po ashtu.

Adagio triste

Por nuk ishte e thënë që kjo ditë do të përfundonte kështu. Diçka tjetër na priste në kthim. Krejt e papritur, nga ato befasi që lënë shenjë në jetën tënde.

Kthehem nga e njëjta, e vetmja, rrugë dhe surpriza e këtyre krishtlindjeve vjen sapo kalojmë Krej Lurën në kthim. Është një tufë delesh që më tërheq vëmendjen në anën e djathtë të rrugës në një livadh ku ka ende pak bar. Janë të gjitha në rresht, duke ecur, e pas tyre janë edhe tre apo katër keca e përreth sillen qentë e kopesë. Nuk shoh askund bariun. Në fakt, bariun e kishte zënë një shkurre që pengonte pamjen. Me të drejtë: bariu ishte një djalë rreth 12 vjeç ose edhe më pak. Nuk e di për ç’arsye m’u dha të ulja xhamin e makinës e ta përshëndesja. Ai më përshëndet e nga atje ku ishte tenton të thotë diçka. Nuk e kuptoj. Ai e nuhat moskuptimin tim dhe ngrë zërin e më thotë:

- A ke pak ujë?

- Po, - i them, - eja e merre!

Marr një shishe që kisha me vete, nga ato që kishim marrë në mëngjes, dhe sapo afrohet ia jap. O Zot, një fëmijë, i veshur keq që më shikon me sy tejet të trishtuar, por të thellë e jashtëzakonisht të bukur. E pyes aty për aty:

- A ke ngrënë drekë?

- Jo, - më përgjigjet.

Makinat i kemi ndalur e kemi edhe ushqim me vete. Ndërkohë që po nxirrnim ushqimin, e pyes:

- Si e ke emrin?

- Han, - ma kthen.

- Han?

- Po, Han...

Nuk e di ende a e kam kuptuar mirë emrin, sepse fëmija fliste me zë të ultë e gati-gati sikur nuk i shqiptonte të plota shkronjat e fjalët.

- Je nga Krej Lura? - vazhdoj dialogun me të.

- Jo, - më përgjigjet, - jam nga Tirana.

Mbetem shtang.

- Çfarë? - i them. - Nga Tirana? Po çfarë bën këtu?

- Ja, ruaj delet.

- Po sa vjeç je? - i them përsëri. Ai ngrë supet e thotë:

- Nuk e di. Nuk kam qenë kurrë në shkollë.

- Po familjen ku e ke?

- Nuk kam familje, - thotë. - Kam vetëm babanë.

- Po vëllezër e motra a ke?

- Kam një vëlla më të vogël.

- Po babai ku është?

- Ai mbledh kanaçe.

Ka pak fjalë, pasi flet më shumë me shikimin e tij. Ndërkohë Marini, që është me ne, nxjerr aparatin e tij profesional dhe fikson këtë moment që unë nuk do ta harroj asnjëherë. I japim çka kemi dhe e përshëndesim. Më thotë me zë të ulët, ndoshta sepse nuk ka fuqi të flasë:

- Unë ju kërkova vetëm ujë, por ju më dhatë edhe ushqim. Faleminderit!

Epilog meditativ

Ikëm. Për mua ishte krishtlindje. Ai fëmijë për mua ishte dhurata e krishtlindjes. Ai ishte Krishti për mua! Një fëmijë bari.

Largohemi, por të gjithë e kemi mendjen tek ai fëmijë dhe për pak minuta në makinë bie heshtja. Dalëngadalë e thyejmë heshtjen sapo i afrohem shpellës së Shutrrisë. Ndalem e shkojmë ta shohim. Ndihet gurgullima e pareshtur e atij lumi nëntokësor që del e përfundon në mënyrë të nëndheshme në liqenin e Urakës në Mat.

Pastaj nisemi e, sapo mbërrim në Qafëplumth, perëndimi është ndezur flakë, çka premtim një ditë të bukur edhe nesër. Lodhja fillon e ndihet, por vetëm ajo fizike, sepse zemra është plot, me gjithë një grimcë trishtimi të shëndetshëm që Hani na cyti. Familja e Rasimit dhe bariu fëmijë nga Tirana ishin krishtlindja jonë.

BASHKIM HOXHA nderohet me çmimin “Rexhai Surroi”, romani i tij “Kronikat e mjegullës” vlerësohet më i miri i vitit në Kosovë

Çmimi për romanin më të mirë shqiptar për vitin 2019 i është ndarë autorit Bashkim Hoxha për librin “Kronikat e Mjegullës”.

Hoxha drejtuar të pranishmëve ka thënë se ndihet i nderuar, derisa çmimin “Rexhai Surroi” e ka vlerësuar si më prestigjiozin në Kosovë.

“I emocionuar dhe i nderuar unë vi sot nga një qytet që u plagosë rëndë nga tërmeti, pra nga Durrësi. Dua të falënderoj që sot kur është pothuajse një muaj nga ajo ngjarje unë bëj rrugën për në Prishtinë dhe marr këtë çmim të nderuar. Ky nuk është çmim shtetërorë por është çmimi më prestigjioz që jepet në Kosovë. Unë i falënderoj të gjithëve dhe ndihem i nderuar për çmimin”, ka thënë ai.

Majlinda Bregasi në emër të jurisë së çmimit Rexhai Surroi për romanin më të mirë 2019, ndër të tjera, u shpreh: “... është një roman që para së gjithash shquhet për gërshetimin e suksesshëm të realitetit me fiksinin, për elementin kyç të tij kuptimin e historisë, të bërjes, zhbërjes, ribërjes së saj, për demifistikimin e kohës historike duke e zbritur atë në kohë thjesht kalendarike ku njerëzit zhvishen nga roli i historisë e marrin përmasa reale brenda trillit letrar. Ky roman shquhet për stilin, për gjuhën, për gjetje të organizimit strukturor të tij si dhe për tensionin me të cilin e mban lexuesin deri në fund, për ironinë e mprehtë ndaj mentalitetit kolektiv dhe për paraqitjen komplekse të personazheve e transformimin e tyre. Romani që meriton çmimin është *Kronikat e mjegullës* i autorit Bashkim Hoxha...”

Bashkim Hoxha

KRONIKAT E MJEGULLËS

OnufriRoman

NJË LIBËR I SHKRIMTARIT ITALIAN GIOVANNI CATELLI ARGUMENTON SE CAMUS ËSHTË VRARË NGA KGB

Gjashtëdhjetë vjet pasi fituesi i çmimit Nobel, Albert Camus, vdiq në një aksident automobilistik në moshën 46 vjeçare, një libër i ri argumenton se ai është vrarë nga spiunët e KGB-së, për shkak të retorikës së tij kundër-sovjetike.

Autori italian, Giovanni Catelli, fillimisht e nxori në dritë këtë teori në vitin 2011, duke shkruar në gazetën *Corriere della Sera* se kishte zbuluar shënime në ditarin e poetit dhe përkthyesit çek, Jan Zábrana, që sugjeronte se vdekja e Camus-së nuk kishte qenë aksidentale. Tashmë Catelli e trajton më gjerësisht kërkimin e tij në një libër të titulluar *Vdekja e Camus-së*.

Camus vdiq më 4 janar 1960 kur botuesi i tij, Michel Gallimard, humbi kontrollin e makinës dhe u përplas me një pemë. Autori vdiq menjëherë, ndërsa Gallimard-i disa ditë më pas. Tre vite më parë, autori i romaneve *I huaj* dhe *Murtaja*, kishte fituar çmimin Nobel për “hedhjen e dritës mbi problemet e ndërgjegjes njerëzore në kohën tonë”.

“Aksidenti dukej se ishte shkaktuar nga një plasje e gomës ose nga thyerja e boshtit; ekspertët u habitën që ndodhi në një rrugë të drejtë e të gjatë, me gjerësi prej nëntë metrash dhe me pak lëvizje në atë orar”, shkroi Herbert Lottman në biografinë e tij të vitit 1978 për shkrimtarin.

Catelli beson se arsyen e shpjegon një paragraf në ditarin e Zábrana-s: nga fundi i verës së vitit 1980, poeti shkroi se “një njeri i ditur e me njohje të mira” i kishte thënë se duhej fajësuar KGB-ja. “Ata kishin vendosur një pajisje te goma, e cila në fund e shpoi kur automjeti po udhëtonte me shpejtësi të lartë”.

“Duket se atyre iu deshën tre vite për ta ekzekutuar urdhrin”, shkruhet në ditarin e Zábrana-s. “Në fund ata arritën ta bëjnë në një mënyrë të tillë që deri më sot, të gjithë mendojnë se Camus vdiq nga një aksident i zakonshëm automobilistik. Ky burrë refuzoi të më tregonte burimin e tij, por tha se ishte plotësisht i besueshëm”.

Që prej vjeshtës së vitit 1956, Camus kishte mbajtur publikisht anën e revoltës hungareze dhe i kritikonte jashtë mase veprimet e sovjetikëve. Ai gjithashtu vlerësonte e mbështeste publikisht shkrimtarin rus, Boris Pasternak, i cili konsiderohej kundër-sovjetik.

Catelli e ka studiuar për vite me radhë vërtetësinë e shënimeve të Zábrana-s. Në librin e tij, ai interviston vejushën e Zábrana-s, Marie-në, heton infiltrimin e KGB-së në Francë dhe përfshin dëshmi të cilët persona të tretë i kanë thënë avokatit francez, Jacques Vergès. Catelli ishte kontaktuar nga Giuliano Spazzali, një avokat italian, pas botimit të librit në italisht. Spazzali kujton një bisedë që pati me të ndjerin Vergès për vdekjen e Camus-së.

“Vergès u shpreh se aksidenti ishte planifikuar. Është opinionimi im se Vergès kishte më shumë prova nga çu kujdes të ndante me mua. Por u përmbajta e nuk bëra më pyetje”, Spazzali i tha Catelli-t. Maturia është sjellja më e mirë kur diskutohet papritur një temë delikate. Nuk hetova më tej, e megjithatë e mbaj mend se si Vergès ishte i sigurt se aksidenti ishte planifikuar nga një seksion i KGB-së, me mbështetjen e inteligjencës franceze”.

Catelli argumenton se e folura haptazi e Camus-së po ndërhynte në marrëdhëniet midis Francës dhe Bashkimit Sovjetik, dhe se “karakter i mirënjohur i Camus-së ... spikaste në sytë e francezëve si një kujtesë ndaj imperializmit mizor të Bashkimit Sovjetik. Si qeveria franceze, ashtu dhe ajo sovjetike, do të përfitonin jashtë mase nëse do ta shuanin këtë kujtesë të pakëndshme ... Nuk u krye asnjë hetim i mirëfillt”.

Familja e Catelli-t tha se teoria e tij nuk u mbështet nga vajza e Camus-së, Catherine, e cila ia ndaloi shtëpisë botuese Gallimard që të citonte veprën e babait të saj. Sidoqoftë, ky libër është botuar në Francë, Argjentinë e Itali, dhe ka marrë mbështetjen e shkrimtarit amerikan, Paul Auster, i cili e quajti bindës argumentin e Catelli-t.

“Një konkluzion i tmerrshëm, por pasi e asimilova provën që na dha Catelli, bëhet e vështirë të mos biesh dakord me të. Ndaj dosja “aksident automobilistik” tani duhet vendosur në një sirtar tjetër me mbishkrimin “vrasje politike”, e kështu e heshtën Albert Camus-në kur ishte 46 vjeç”, shkruan Auster në një parathënie.

Shpresoj se studiuesit nuk do ta marrin të mirëqenë opinionin e vjetër se ishte një aksident i thjeshtë”, u shpreh Catelli, i cili po bisedon me botuesit anglezë për një përkthim në anglisht. “Mendoj se duhet ta bëjmë në kujtim të Albert Camus-së”.

Pedagogia e letërsisë franceze në Universitetin Cambridge, Alison Finch, nuk është bindur. “Mbështetësit e teorisë së vrasjes përfshijnë një shkrimtar kreativ e regjisor filmash (Paul Auster); një shkrimtar e përkthyes çek, familja e të cilit është persekutuar nga regjimi komunist dhe që kishte arsye të fortë ta urrente komunizmin (Jan Zábrana); avokatin tejet polemik, Jacques Vergès, i cili, për të qenë i sigurt, mbrojt luftëtarët algjerianë të pavarësisë që u torturuan nga francezët, por që u bë famëkeq pasi mbrojt të pambrojtshmen. Sigurisht, ligji këtë duhet të bëjë, por në përgjithësi ai do të shihej si një rebel në vend të një kritiku të besueshëm”.

Finch gjithashtu vuri në pikëpyetje sugjerimet për përfshirjen e francezëve. “Kjo do të nënkuptonte se vrasja ishte aprovuar në nivelet më të larta, me shumë gjasa nga De Gaulle. Kjo për mua është e paarsyeshme. De Gaulle, një shkrimtar i arrirë, kishte respekt të madh për intelektualët francezë, përfshi dhe ata me të cilët kishte bindje të kundërta”, tha ajo.

Libri *Vdekja e Camus-së* mbyllet me Catelli-n që shpreson se do të paraqiten më shumë prova, “përpara se valët e kohës të mbulojnë gjurmët e brishta të asaj që ka ndodhur”.

Marrë nga “The Guardian”
Përktheu David Hudbri

HOMAZH PËR ALBERT CAMUS

nga Jean-Paul Sartre

Gjashtë muaj më parë, madje edhe dje, njerëzit pyesnin të interesuar: “Ç’do të bëjë ai?” Përkohësisht, i dërrmuar prej kontradiktave që duhen respektuar, ai kishte vendosur të heshte. Por ai ishte ndër ata njerëz të rrallë, për të cilët ia vlen të presësh, pasi ata nuk nxitohen të zgjedhin dhe i mbeten besnikë zgjedhjes që bëjnë. Një ditë ai do të fliste hapur. Ne as që do të kishim guxuar të supozonim se çfarë mund të thoshte ai. Ne mendonim se ai do të kishte ndryshuar bashkë me botën, siç ndodh me të gjithë ne; kaq mjaftonte për të qenë të vetëdijshëm për praninë e tij.

Unë dhe ai ishim zënë. Një zënie nuk ka dhe aq rëndësi—edhe nëse ata që zihen nuk e shohin më kurrë njëri-tjetrin—kjo thjesht është një tjetër mënyrë e të jetuarit së bashku, pa i humbur shikimit të njëri-tjetrit në atë copë botë ngushtësisht të vogël që na ka rënë për pjesë. Kjo nuk më pengonte aspak që të mendoja për të, të ndieja që sytë e tij ishin mbi librin apo mbi gazetën që unë po lexoja dhe pyesja veten: “Ç’mendon ai për këtë? Çfarë mendon ai në këtë moment?”

Heshtja e tij—të cilën, në varësi të asaj çfarë ndodhte ose të gjendjes sime shpirtërore, e shihja herë si një sjellje të kujdesshme, herë me dhimbje—ishte një tipar i së përditshmes, si të nxehtit ose drita, por ishte njerëzore. Ne jetonim me mendimin e tij ose kundër tij, siç shtjellohej ky mendim në librat e tij—veçanërisht te *Rënia* (*La chute*), që është ndoshta libri i tij më i mirë dhe më pak i kuptuari. Ishte një aventurë e jashtëzakonshme e kulturës sonë, një lëvizje së cilës u përpoqëm t’i kuptonim fazat dhe rezultatin final të saj.

Në kohën tonë ai përfaqësonte shembullin e fundit të asaj aradhe të gjatë *moralistësh*, veprat e të cilëve përbëjnë ndoshta elementin më origjinal në letërsinë franceze. Humanizmi i tij i palëkundur, i kufizuar dhe i kulluar, i rreptë dhe sensual, frymëzoi një luftë të pasigurt kundër ngjarjeve masive dhe pa formë të kohës. Por, në anën tjetër, përmes refuzimeve të tij të vendosura, ai riafirmoi, në zemër të epokës sonë—në kundërshtim me makiavelizmat dhe idhujt e realizmit—ekzistencën e çështjeve morale.

Në një farë mënyrë, ai vetë ishte pikërisht ky afirmim i vendosur. Kushdo që i ka lexuar ose ka reflektuar mbi veprat e tij ka ndeshur me vlerat humane që ai vlerësonte fort; ai e vuri në dyshim

veprimin politik. Atij ose duhej t’i shmangeshe, ose duhej ta luftojë—ai ishte i domosdoshëm për atë tension që e bën jetën intelektuale të jetë ajo që është. Heshtja e tij, këta vitet e fundit, kishte në vetvete diçka pozitive: ky Dekard i Absurdit refuzoi ta linte terrenin e sigurt të moralit duke rrezikuar në shtigjet e pasigurta të praktikalitetit.

Ne e ndjemë këtë, siç ndjemë edhe konfliktet që ai mbante të fshehura, për shkaqe etike, të cilat, në vetvete, njëherësh e kërkonin dhe e dënonin revoltën.

Ne prisnim; ne duhej të prisnim; ne duhej të dinim. Pavarësisht se ç’bëri ose vendosi të bënte më pas, Camus nuk reshti kurrë së qenuri një ndër forcat kryesore të veprimtarisë sonë kulturore dhe, në mënyrën e tij, të përfaqësonte historinë e Francës dhe të këtij shekulli. Por ne ndoshta e kemi ditur dhe kuptuar itinerarin e tij. Ai i tha vetes: “Puna ime shtrihet përpara”. Tani, ajo ka

marrë fund. Skandali i vërtetë i vdekjes së tij është eliminimi i rendit njerëzor nga jonjerëzorja.

Rendi njerëzor s’është gjë tjetër veçse “mungesë e rendit”—ai është i padrejtë dhe i rrezikshëm, ai përmban vrasje dhe vdekje për shkak të urisë, por të paktën ky rend është krijuar, është ruajtur ose i ka rezistuar kohës prej njerëzve. Në këtë rend do të jetonte edhe Camus. Ai njeri, gjithnjë në lëvizje, që na pyeste vazhdimisht, ishte vetë një pyetje që kërkonte përgjigje. Ai jetoi *në gjysmën e një jete të gjatë*; për ne, për veten e tij, për njerëzit që e mbështesin rendin dhe për ata që e refuzojnë atë. Për të ishte e rëndësishme që ta thyente heshtjen, të ishte ai që vendoste dhe që vinte në përfundime. Disa vdesin në moshë të thyer, ndërkohë që të tjerë, pa bërë kurrë thujse asgjë, mund të vdesin në çdo minutë, pa e ndryshuar kuptimin e jetës së tyre ose vetë jetën e tyre. Por, për ne, të pasigurt në mungesë të një busulle, njerëzve tanë më të mirë u është dashur të arrijnë fundin e tunelit. *Natyra e punës së një njeriu dhe kushtet e momentit historik rrallë herë kanë kërkuar kaq qartë që një shkrimtar të vazhdojë të jetojë.*

Aksidentin që vrau Camus-in unë e quaj një skandal, pasi ai, papritur, në qendër të botës sonë njerëzore, projekton absurditetin e nevojave tona më thelbësore. Në moshën 20 vjeçare, i prekur papritur nga një sëmundje që më pas ndikoi në tërë jetën e tij, Camus zbuloi Absurdin—mohimin e pakuptimtë të njeriut. Ai u mësua me të, ai e mbajti përherë parasysh gjendjen e tij të papërballueshme dhe ia doli. Dhe përsëri njerëzit tundohen të mendojnë se vetëm veprat e tij të para dëshmojnë të vërtetën mbi jetën e tij, pasi ky njeri invalid, i sapo shëruar, shkatërrohet nga një vdekje e papritur që i vjen nga jashtë.

Absurdi mund të jetë pikërisht ajo pyetje që askush tani s’do të mund t’ia bëjë më atij, ajo pyetje të cilën ai vetë s’do mundet t’ia bëjë më askujt, ajo heshtje që tashmë nuk është më as heshtje, që tani është absolutisht *asgjë*.

Unë nuk mendoj kështu. Në momentin që shfaqet, jonjerëzorja bëhet pjesë e njerëzores. Çdo jetë që ndërpritet—edhe jeta e një njeriu kaq të ri në moshë—i ngjan një pllake gramafoni që, edhe pse e thyer, është njëherësh një jetë e plotë. Për të gjithë ata që e deshën Camus-in, ka një absurditet të papërballueshëm në atë vdekje. Por ne duhet të mësohemi ta shohim atë

vepër të lënë përgjysmë si një vepër të plotë. Për sa kohë që humanizmi i Camus-ë përmban një qasje humane ndaj vdekjes që e zuri atë në befasi, për sa kohë që përpjekja e tij krenare në kërkim të lumturisë nënkuptoi dhe kërkoi domosdoshmërinë johumane të vdekjes, ne duhet të vlerësojmë në atë vepër dhe ne jetën që është e pandashme prej saj, përpjekjen e pastër dhe trimfuese të një njeriu për të rrëmbyer çdo çast të ekzistencës së tij prej vdekjes së tij të ardhshme.

Përktheu nga anglishtja
Elena Lula

BESNIK MUSTAJ

DËMTUAR GJATË RRUGËS

roman me fund të lumtur

BOTIMET TOENA